

timpuri

1985

timpuri

revistă de cultură

Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria
Giula

Revistă editată de Uniunea Democratică a Românilor din Ungaria

Apare anual

Colectivul redacțional:

Maria BERÉNYI

Lucia BORZA

(lector)

Ion BUDAI

Elena CSOBAI

Gheorghe DULĂU

Tiberiu HERDEAN

(redactor)

Alexandru HOȚOPAN

Ioan Sz. KISS

Mihai COSMA

Ioan MAGDU

Teodor OLTEAN

Ștefan OROIAN

(tehoredactor)

Gheorghe SANTĂU

*

Editor responsabil:

Gheorghe MARC

(secretar general al U.D.R.U.)

Redacția:

5701 Giula, Dózsa György u. 8.

Tel.: 61-239

Eng. sz.: 46 836

Kner Nyomda Dürer üzeme, Gyula

Cuprins

Fodor Péter: Despre românii din județul Hajdú-Bihar
(Cugetări asupra studierii temei) 7

Mihai Cosma: Situația limbii noastre materne 25

Lipcsey Ildikó: Insurecția armată de la 23 august 1944 și mișcarea
democratică de masă a ungarilor din Transilvania
de sud 35

Maria Berényi: Din istoricul presei române din Transilvania
și Ungaria (1821-1918) 43

Gheorghe

Petrusan: Lupta lui Losif Vulcan pentru întemeierea unui teatru
român în Ungaria și Transilvania 63

Ștefan Oroian: Kohán György 79

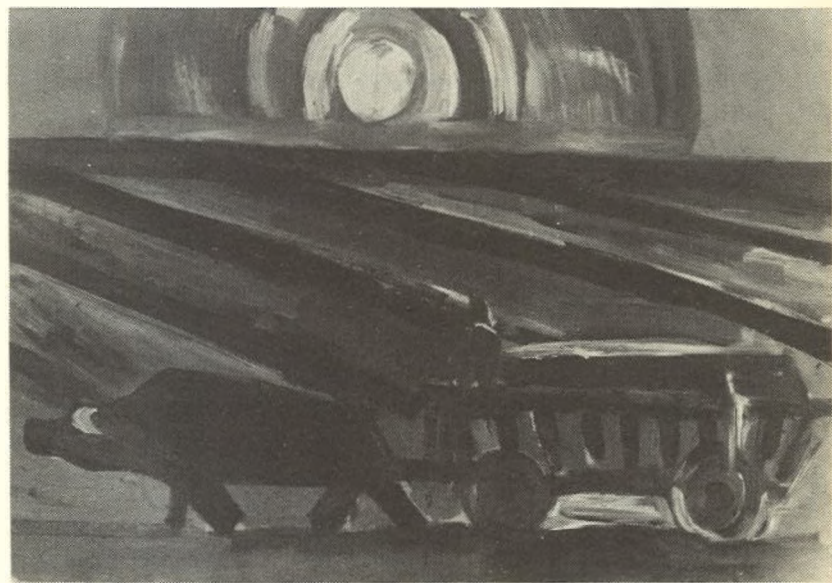
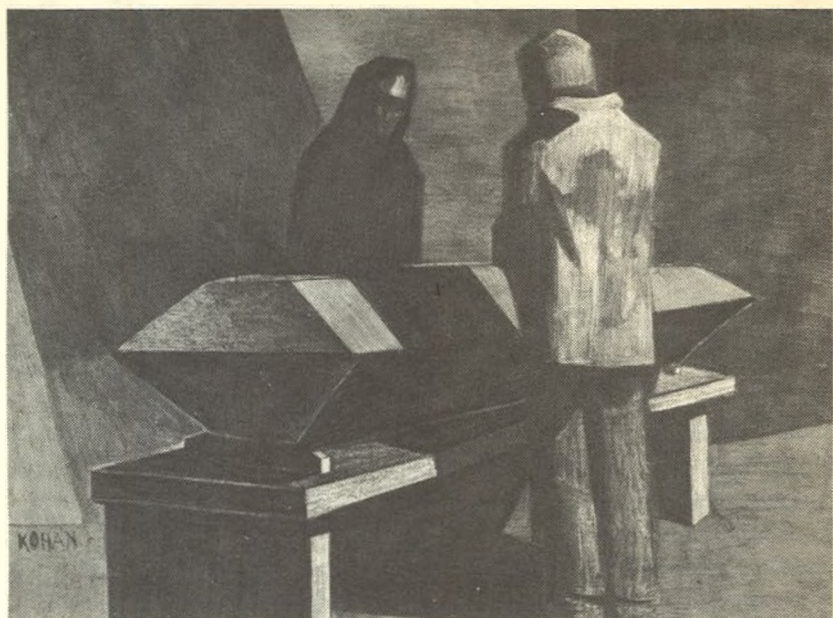

Către cititor

Cu apariția primului număr al revistei „Timpuri” se sporește efectivul periodicelor Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, iar cititorii înclinați spre realitatea existenței cetățenilor maghiari de naționalitate română vor avea la îndemină – alături de celelalte publicații apărute consecvent sau ad-hoc – un nou document spiritual inspirat din viața și din valorile constituite sau în curs de constituire ale oame-

nilor muncii de naționalitate română. Existența populației române pe aceste meleaguri a avut în trecut și are în prezent trăsături speciale precum și sincronice cu existența celorlalte naționalități conlocuitoare. Dependent de condițiile istorice mereu în mișcare ale timpurilor, situația și condițiile de viață ale românilor din Ungaria s-au tot modificat, ajungând azi la un nivel optim pentru a-și păstra individualitatea, pentru a-și dezvolta cultura civilizatorică ori spirituală, precum și pentru a-și întări conștiința de naționalitate.

Revista „Timpuri” nu-și propune altceva decât a contribui, între limitele posibilităților sale, la motivarea cunoașterii și autocunoașterii a acestei comunități – oferind loc scrierilor preocupate de realitatea cu multe fețe a populației române din patria noastră, avînd încredere în comunicarea dintre culturi, limbi și popoare.

FODOR PÉTER

Despre românii din județul Hajdú-Bihar

(Cugetări asupra studierii
temei)

Pregătindu-mă de scris, trecînd în revistă posibilitățile, evocînd experiențele personale și cercetînd izvoare, am început munca cu credința că despre politica generală de naționalitate necondiționat, iar despre românii din județ sigur voi găsi publicații. În prima parte a așteptărilor nu m-am înșelat. În ceea ce privește materialele județene însă am avut nevoie de multe informații.

Munca de cercetare județeană a istoriei locale, recunoscută de altfel pe țară și de un nivel ridicat, cumva nu a descoperit încă în mod corespunzător importanța acestei sfere a temei.

În analele și publicațiile muzeelor și arhivelor am întîlnit în primul rînd doar referiri, indicații. Deși au fost întocmite disertații la Universitatea „Kossuth Lajos”, la Școala normală din Debrețin, la Școala pedagogică superioară din Seghedin, acestea pesemne, nu au devenit în realitate un tezaur comun.

I.

Față de problema națională și a naționalităților s-a manifestat un interes de seamă în ultimele decenii. Acest interes se poate considera natural, deoarece în aproape două sute de state ale globului trăiesc minorități de limbă, de religie sau de naționalitate. Astfel merită să evocăm faptul că în cursul istoriei – cu influențe ce durează pînă azi – problema minoritară s-a prezentat pentru prima dată după părerea istoricilor, în secolul al XVI-lea ca problemă de religie. Experții consideră că izvorul temei îl constituie pacea de religie de la Augsburg din anul 1555, prin care s-a recunoscut rangul de egalitate a religiei luterane (evanghelia).

Alții găsesc apariția² problemei în așa-numitul contract de capitulare – încheiat de regele francez și sultanul turc în anul 1535 – care garantează drepturile creștinilor. De la aceste contracte pînă în zilele de azi

se poate oferi o gamă largă a privirii generale a temei, care se arcuiește peste secole, ere istorice, frontiere; iar atingînd oameni, popoare ajunse în stare de majoritate și minoritate, pornind revoluții și suferind contra revoluții, sevind progresul și ajutînd reacțiunea, formînd comunități frățești și îndurînd confruntări putem ajunge la mijlocul secolului nostru.

Din anii 1970 și la noi se manifestă o atenție accentuată față de naționalitățile din Ungaria. Această atenție este firească, deoarece de secole întregi conviețuiesc aici maghiari și naționalități; cetățeni maghiari de limba maternă croată, germană, română, sîrbă, slovenă și slovacă.

Cetățenii de naționalitate din țară, după origine, pot fi considerați ca niște grupuri populare, care pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în mai multe perioade, prin imigrare și colonizare s-au stabilit în noua patrie. După gonirea turcilor din țară, Ungaria istorică a devenit multinațională prin colonizarea oamenilor de altă limbă și cultură. Cei colonizați aici în cele mai multe cazuri, au primit unele privilegii, pe baza cărora ei înșiși și-au ales conducătorii bisericești și laici, păstrîndu-și religia și cultura³ specifică.

În cercul nobilimii liberale maghiare desconsiderarea maselor de naționalitate, a limbii și culturii acestora a fost la ordinea zilei. A diferit de această atitudine mentalitatea lui Széchenyi, Deák, Batthyány, care au tratat problema cu toleranță. În lupta lor pentru transformarea burgheză și libertatea țării, radicalii nu au preceput importanța⁴ problemei de naționalitate. Imperiul habsburgic și-a asigurat puterea asupra teritoriului său, printre altele, și prin faptul că a dejucat deseori și cu succes străduințele de neatîrnare a popoarelor de pe aceste meleaguri. Descompunerea feudalismului, dezvoltarea lentă a relațiilor capitaliste burgheze a scos la suprafață și a încordat tot mai mult problema naționalităților în bazinul dunărean – constată Pach Zsigmond Pál.⁵

Politica independentă a Ungariei, în primăvara anului 1848, se confruntă cu posibilitatea de rezolvare a problemei naționalităților, iar în iulie 1849 apare importanta lege de naționalitate care e fără exemplu pe aceste meleaguri. Această decizie tardivă însă nu a mai putut juca un rol hotărîtor în ultima etapă a luptei pentru libertate. Figura proeminentă a epocii, Eötvös József se exprimă astfel în anul 1865: „... cine la edificare, în loc să potrivească pietrele (cărămizile) și să

le unească cu var bun, încearcă să le sudeze, pierde vremea, ... la fel procedează și aceia care încearcă să contopească total diferitele naționalități din țară, nemulțumindu-se cu faptul de a face din acestea părți componente ale unui puternic întreg politic”.⁶

La un an după împăcarea din 1867 se acceptă legea despre „egalitatea în drepturi a naționalităților”, în alcătuirea căreia joacă un rol important Eötvös József și Deák Ferenc. Regretabil, însă că legea XLIV din anul 1868 înseamnă un pas înapoi față de cea din 1849, deoarece vorbește despre o „națiune politică maghiară unitară și indivizibilă”, neluînd în considerare pretențiile de seamă ale naționalităților. Această lege nu a recunoscut naționalitățile ca comunități ce dispun de personalitate proprie, nu a asigurat posibilitatea exercitării drepturilor colective și funcționarea instituțiilor proprii. În practică a reglementat doar folosirea limbii de naționalitate și a susținut că apartenența la o naționalitate nu poate constitui obstacol în privința avansării individuale. „Acțiunile de maghiarizare însă au limitat mai mult și drepturile care scrie: „cauza decisivă a izolării luptei naționale maghiare, a catastrofelor istorice a constituit-o faptul că nu s-au putut înlătura contradicțiile dintre asigurarea independenței naționale și menținerea asupririi naționalităților”.⁷

Dintre progresiștii politicieni ai burgheziei dintre cele două secole, înainte de toate Mocsáry Lajos și Jászi Oszkár au sesizat și și-au ridicat cuvîntul contra politicii de naționalitate cu caracter șovinist. După evenimentele primului război mondial descompunerea monarhiei și înființarea statelor independente a însemnat separarea teritoriilor locuite de naționalitate a Republicii sovietelor a constituit-o declararea ideii de prietenie a popoarelor din bazinul Dunării. După anul 1919 cercurile conducătoare maghiare au ridicat la nivelul politicii de stat ideologia iredentistă, naționalistă, șovinistă. S-a aplicat diferențierea extremistă, denaturată, cu caracter fascist pe bază de naționalitate, de rasă. În aceste decenii în Ungaria a însemnat dificultate angajamentul de naționalitate – cu excepția celei germane începînd cu anul 1942 – deoarece a avut urmări nefavorabile. La fel au fost calificate și țările vecine, datorită dictaturilor lui Tisa, Antonescu, Pavelie.

II.

Necesitatea politicii de naționalitate bazată pe principiile leniniste a fost recunoscută de partidul comunist încă înainte de eliberare. Tocmai pe baza experiențelor istorice s-a considerat de mare importanță ca această problemă, cauzând deseori tragedii în centrul și răsăritul Europei, să fie rezolvată principal.

Poziția partidului în această temă a fost declarată încă în toamna anului 1944 de către Rajk László și Kállai Gyula în ilegalitate: „Trebuie să punem capăt concepției imperialiste maghiare, iluziei reacționare a Ungariei Mari. . . tendințelor care, sub pretextul rolului conducător al ungurimii, s-au îndreptat spre dominația asupra popoarelor din bazinul Dunării.”⁸ Aceste concepții au devenit cunoscute ca program al Frontului Național Maghiar de Independență. După eliberare, în timpul guvernului de coaliție, nu au dominat întotdeauna dispozițiile cele mai prevăzătoare. Evacuare germanilor a lovit nu numai în cei vinovați ci și în cei nevinovați sau chiar în reprezentanții opiniilor progresiste. Schimbul de locuitori slovaci-maghiari a dăunat atît slovacilor din țară, cît și maghiarilor din Slovacia.⁹

Discriminările aplicate în urma relațiilor maghiaro-iugoslave înrăutățite după cunoscuta declarație a KOMINFORM, au avut efect asupra sudslavilor din țară¹⁰. La urma urmei, după anul 1945 doar naționalitatea română a fost scutită de discriminare. Indivizii și comunitățile timp îndelungat au purtat în sinea lor injuriile lor presupuse și reale, amintirea acestora. În ultimele două decenii și jumătate maghiarii și naționalitățile s-au străduit mult pentru a se elibera de poverile trecutului istoric. În acest scop s-au creat toate condițiile politice și sociale.

Problema naționalităților a devenit o parte integrantă a politicii noastre prin declarația-program din anul 1948 a Partidului Celor ce Muncesc din Ungaria.¹¹ Deși cele redactate cu această ocazie au fost mai restrânse față de tezele anterioare ale Frontului de Independență, totuși au avut un caracter pozitiv în ceea ce privește susținerea drepturilor colective de naționalitate. Constituția din anul 1949 a asigurat o bază legală politicii de naționalitate tocmai în urma amintitului program de partid. Declarația-program și constituția a redactat principii sănătoase cu privire la politica față de naționalități. În urma cunoscutei

denaturări a politicii însă principiile de speranță în practică s-au realizat în mod contradictoriu și doar parțial. Situația s-a agravat și prin „concepția automatismului”, care a influențat în acest sens aproape două decenii. Conform acestei concepții, nu e nevoie să ne ocupăm de această problemă, deoarece în cadrul relațiilor socialiste ea se va rezolva de la sine. Această concepție a dăunat mult politicii față de naționalități.

După înăbușirea contrarevoluției din anul 1956 și în aprecierea politicii de naționalitate s-a validat în mod consecvent aplicarea practică a principiilor marxist-leniniste.

Articolul 61 al constituției modificate în anul 1972, consideră de mare importanță valorificarea drepturilor de naționalitate, păstrarea și dezvoltarea liberă a caracterului de naționalitate. Constituția nu numai declară drepturile individuale și colective, ci și asigură garanțiile corespunzătoare pentru valorificarea acestora zi de zi. Pe baza celor cuprinse în constituție multe reguli juridice de diferite niveluri reglementează egalitatea în drepturi a populației de naționalitate în diferitele domenii ale societății. Astfel legea sfaturilor, legea învățămîntului, legea culturalizării, codul civil și penal. Partidul și guvernul maghiar consideră ca o importantă sarcină de politică internă, umanitară și internaționalistă valorificarea drepturilor de naționalitate. Dubla cunoștință de limbă se consideră valoroasă și folositoare din punct de vedere social. Declarația-program din anul 1975 a Partidului Muncitoresc Socialist Ungar accentuează: politica față de naționalități, bazată pe principiile leniniste, are un rol deosebit în ceea ce privește susținerea unității societății socialiste și colaborarea popoarelor, naționalităților din țările socialiste.¹²

În țara noastră, în cursul edificării socialismului, s-a schimbat fundamental conținutul apartenenței de naționalitate iar posibilitățile amplificării acestuia se îmbunătățesc treptat în posesia condițiilor tot mai largi. Contribuind la îmbogățirea materială și spirituală a patriei noastre comune, populația de naționalitate este purtătorul unor valori, în lipsa cărora am fi mai săraci, iar multiplitatea acestora îmbogățește țara.

III.

Partidul nostru în repetate rânduri a formulat ideea: problema naționalităților și în zilele noastre se poate analiza realmente doar în spiritul marxism-leninismului, pe baza principiilor patriotismului socialist și internaționalismului proletar ce se presupun și se completează reciproc, în concordanță cu construirea socialismului, cu dezvoltarea țărilor socialiste. Și pe mai departe este valabilă poziția principială, conform căreia rezolvarea acestei probleme complicate poate fi asugurată în mod just și durabil doar prin evoluția socialistă.¹³ Experiențe istorice adeveresc că folosirea drepturilor garantate de legi și asigurarea aptitudinilor necesare acestei folosiri este posibilă în funcție de dezvoltarea democratismului societății. Din acest motiv valorificarea principiilor politicii de naționalitate în cadrul relațiilor socialiste nu se poate separa de starea și evoluția democratismului socialist. Poziția din anul 1974 a Comunității de Muncă cu probleme de politică culturală de pe lângă Comitetul Central al P.M.S.U., pornind de la aceste constatări, stabilește: „Condiția puternicei uniuni a națiunilor socialiste și a naționalităților conlocuitoare – pe baza identității intereselor de politică socială – o constituie și asigurarea consecventă a drepturilor de naționalitate. Populația de naționalitate cu atât mai mult se poate indentifica din punct de vedere politic cu poporul de majoritate, cu forțele interne ale acestuia, astfel și cu socialismul, pe măsură ce se convinge că îi este asigurată satisfacerea exigențelor culturale, păstrarea specificului de naționalitate, folosirea limbii materne, exigențele de învățămînt, și valorificarea liberă a relațiilor cu națiunea de aceeași limbă”.¹⁴

Din cele de mai sus urmează că politica față de naționalități constituie o parte organică a politicii generale a partidului. În cursul construirii socialismului s-a format în societatea noastră o unitate, condiția căreia o constituie participarea creativă a sudslavilor, germanilor, românilor și slovacilor în munca de edificare socialistă.

Populația maghiară și naționalitățile sînt unite prin identitatea de interese politice, economice și sociale. Practica confirmată a politicii de naționalitate constituie baza indispensabilă a stabilității țării, și contribuie la adîncirea prieteniei dintre popoare. S-a verificat și în ul-

timii anî că tratarea sistematică a problemei de naționalitate nu este un scop de scurtă durată, nu este un proces provizoriu, nu este un element tactic, ci o sarcină bazată pe principii încercate zilnic, de lungă durată, necesitînd muncă continuă. Deși în ultimul deceniu se poate constata un progres de seamă în acest sens, se poate spune că nu putem fi mulțumiți. Măsurile luate în ultimii cinci ani au un efect mulțumitor, dar mai avem multe de făcut în ceea ce privește răspunderea, munca comună pe viitor.¹⁵

Egalitatea în drepturi, participarea în viața publică de la forurile locale pînă la organele pe țară, este asigurată. Populația de naționalitate se folosește de aceste posibilități tot mai conștient. În munca de lămurire politică e nevoie și pe mai departe de eforturi, ca tot mai mulți să înțeleagă și să sprijine realizarea politicii noastre față de naționalități. Hotărîrea celui de-al XII-lea congres al P.M.S.U. constată: „Un element de seamă al rezolvării problemei de naționalitate în mod internaționalist îl constituie evoluția liberă a cetățenilor bilingvi, cu dublă cultură.”¹⁶

Pentru fiecare popor și grupe de popor are o importanță determinantă folosirea limbii sale și susținerea identității de conștiință. Naționalitățile din țara noastră nu au dispus de limbă literară formată cînd s-au stabilit pe teritoriile geografice actuale. Majoritatea naționalităților din Ungaria își păstrează și azi vechea limbă dialectală, graiul arhaic se întrebuințează și în zilele noastre. Această împrejurare confirmă opinia că această limbă prezintă o valoare și astfel constituie o tradiție, susținerea și îngrijirea ei este motivată. Notele conștiinței de naționalitate stau în strînsă legătură cu drumul istoric parcurs, iar starea de azi a acestei conștiințe – cu valorificarea drepturilor, cu exigența apartenenței de naționalitate, cu starea limbii materne.

Despre naționalitățile din Ungaria trebuie să știm: efectivul lor face 3-3,5 la sută din populația țării, și trăiesc sporadic în 18 județe. Din acest motiv, în cursul satisfacerii corespunzătoare a necesităților de naționalitate e nevoie de eforturi însemnate. Sînt cazuri, cînd unii sudslavi, germani, români și slovaci nu își iau angajamentul de naționalitate. Recensămîntul din anul 1980 a oferit cîteva exemple de felul această neînțelegere. Deși practica din ultimii ani adevărește că poli-politicii față de naționalități, cu precauția ce se poate deduce din

această neînțelegare. Deși practica din ultimii ani adevărește că politica partidului față de naționalități este scutită. Uneori unii conducători locali apreciază greșit necesitățile populației de naționalitate, crezând că nu sînt pretenții cu privire la învățămînt, la cărți, inscripții în două limbi. Acestea dau dovadă de vederi înguste și totodată prezintă greutăți serioase în privința progresării.

Cînd e vorba de naționalități, deseori amintim doar tradițiile lor pitorești, bogate; tratarea o reducem la tema culturalizării. Acest domeniu constituie doar un factor, alții au legătură cu problemele economice, locale, sociale, și cu condițiile de viață. Deci activitatea cu privire la problemele de naționalitate are caracter de politică socială, care depășește uneori importantul domeniu cultural. Acest mod de analizare a temei devine tot mai conștient, datorită încrederii reciproce, a responsabilității și acțiunii comune a locuitorilor țării în indicarea și rezolvarea sarcinilor.

IV.

Românii din Ungaria trăiesc în partea de est – sud-est a țării, în județele Bichiș, Csongrád și Hajdú-Bihar. După părerea lui Györffy István colonizarea lor a început la sfîrșitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea, la inițiativa episcopului din Oradea.¹⁷ Ei formează cel mai mic grup de naționalitate, efectivul lor – după datele Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria – poate fi de 20–23 000. În județul Hajdú-Bihar s-au satbilit mai ales în părțile bihorene, în valea riului Berettyó și a Crișului Repede, aproape de frontieră. Urmind schimbările administrației publice de mai multe decenii, dar și scăpîndu-le din vedere, într-un număr de peste 5000, ei trăiesc în satele Bedeu, Darvas, Esztár, Furta, Apateu, Săcal, Mezőpeterd, Pocei, Vecherd, Jaca. Numărul lor constituie 26 la sută din românii din țară și 1 la sută din populația județului. Dintre locuitorii din Leta Mare și Vértess – azi Létavértess – aproximativ 10–15 la sută pot fi considerați de limba maternă română, deși aici se poate sesiza mai bine în județ scăderea conștiinței de naționalitate.¹⁸ În cen-

trul regiunii, la Berettyóújfalu la fel au trăit români, stabilindu-se într-un cartier separat.¹⁹

În această regiune cu calitatea nefavorabilă a solului existența populației a fost și este determinată și azi de agricultură. Majoritatea locuitorilor de aici lucrează în gospodăriile agricole, o parte mai mică în industria din Berettyóújfalu, devenit între timp oraș, și din împrejurimi, ducând un mod de viață diodic. Venitul, condițiile de viață, nivelul lor de trai se potrivește cu cel al populației maghiare. Cei mai mulți trăiesc în case familiale proprii, reconstruite în bună parte. Gradul de construcție a rețelei drumurilor din aceste sate este de 18 la sută, cu ceva mai bun decât media județeană de 15 la sută. Circulația se asigură în primul rînd prin autobuze. Deservirea comercială și a industriei ospitaliere arată tendințe de îmbunătățire, magazinele în majoritate însă nu sînt moderne. Deservirea populației cu apă potabilă în satele amintite este de 71 la sută, apropiată de media județeană. Și aici se prezintă ca o importantă cerință politică îmbunătățirea condițiilor de reținere a populației. Populația ține la valorile sale, încercînd prin muncă și mijloace materiale să contribuie la satisfacerea necesităților comune. De ani în șir valoarea muncii obștești este demnă de remarcat, în anul 1982 munca prestată pe cap de locuitor a atins 400-2000 de forinți. Sarcinile înțelepte și cu conținut au forță mobilizatoare.²⁰ Populația de naționalitate română și-a găsit patrie pe locurile natale. Această constatare a făcut-o și cel de-al VI-lea congres al Uniunii. Românii de aici se simt legați de regiune, de oamenii de pe aceste meleaguri, de țară, participînd activ la rezolvarea cu succes a sarcinilor ce le stau în față.

În viața de toate zilele se valorifică condițiile egalității în drepturi a cetățenilor și ale angajamentului de apartenență națională. Din punct de vedere politic are o importanță principală ca cetățenii să se simtă bine. Pentru ca angajamentul de apartenență națională și relația față de patrie să se realizeze fără conflicte interioare, trebuie garantate împrejurările corespunzătoare din partea majorității. Despre experiențele egalității și conviețuirii cu populația maghiară românii se exprimă favorabil. Activitatea românilor în viața publică, participarea activă în viața economică și socială constituie concomitent un factor natural în viața satelor de aici. Românii sînt prezenți în număr corespun-

zător în conducerea comunelor, instituțiilor, uzinelor, cooperativelor de producție. Organele județene de partid, de sfat și ale frontului popular în mod sistematic urmăresc cu atenție și în ședințe analizează situația românilor de aici. Pe lângă comitetul județean al Frontului Popular Patriotic funcționează, începînd cu anul 1979, și un comitet de naționalitate. În acest comitet sînt prezenți reprezentanții românilor, care depun aici o muncă de răspundere și chibzuită. Împreună cu organele județene sociale și de sfat activează sistematic pentru rezolvarea sarcinilor planificate și a problemelor ivite.

Cutreirînd țara deseori întîlnim inscripții cu numele localnicilor în limba croată, germană, română, sîrbă, slovenă, slovacă. Acestea înseamnă un pas înainte, prin care cînstim pe alții, dar și pe noi înșine. Începînd cu anul 1979, în 172 de localități locuite și de naționalități au fost plasate inscripții de localități pe căile rutiere în două, respectiv în mai multe limbi.²¹ În mai multe localități și inscripțiile instituțiilor și magazinelor consemnează componența de naționalitate a populației. În ultimii ani în mai multe locuri au fost denumite străzi despre reprezentanții progresiști ai naționalităților. Prelucrarea matricolelor de stare civilă în colaborare cu uniunile ușurează mult întrebuintarea numelor. Răspîndirea bilingvismului în localități e primită cu bucurie de populația de naționalitate, cu înțelegere sprijinitoare de populația maghiară, iar străinii vizitatori apreciază cu recunoaștere acest proces.

La cel din urmă congres al românilor din Ungaria delegații au evaluat în mod obiectiv drumul parcurs în ultima jumătate de deceniu. A primit un accent deosebit culturalizarea, înainte de toate situația învățămîntului. Starea predării limbii de naționalitate în județ depinde în bună parte de măsura cunoașterii limbii din partea copiilor. Are o importanță mare și faptul dacă părinții, bunicii practică limba maternă. Aici și în mare parte a învecinatlui județ Bichiș oamenii vorbesc dialectul bihorean arhaic. La grădinițe și școli domină predarea limbii literare. Tocmai din această cauză e motivat să se urgenteze menținerea dialectului vorbit ca limbă maternă și însușirea limbii literare. În ceea ce privește punerea bazelor de limbă, familia are un rol indispensabil. Păstrarea și moștenirea limbii materne constituie și baza aprofundării conștiinței de naționalitate, astfel e absolut necesar să

se urmărească cu atenție bilingvismul și interesul social legat de aceasta. În folosirea limbii constituie un factor de seamă posibilitățile și răspunderea instituțiilor de învățământ. Progresul constatat în acest domeniu este rezultatul strînsei colaborări dintre județ, comune și uniune. În acest scop, în ultimii ani, au făcut mult părinții împreună cu pedagogii. Activitățile de limbă la grădinițe – cu excepția comunei Pocei – s-au ținut în 9 grupe cu participarea a 107 copii. La Be-deu, în acest an, funcționează deja 3 grupe cu 24 de elevi, în care o parte a disciplinelor se ține în limba maternă. Numărul grupelor în care se predă limba în acest timp s-a ridicat de la 11 la 23, iar numărul copiilor de la 206 la 341. Problema contingentului pedagogilor este urmărită sistematic de către secția culturală a Sfatului județean, luîndu-se în considerare și la planificările de modernizare. În majoritatea școlilor munca instructiv-educativă se desfășoară fără schimb, iar servirea cu mijloace școlare se îmbunătățește treptat. Planurile secției de naționalitate din Ministerul Învățămîntului, proiectate pe mai mulți ani în scopul modernizării învățămîntului bilingv, se realizează în acord cu exigențele și condițiile existente.

Copiii din școlile acestui județ în care se predă limba română pot să-și continue studiile în limba maternă. La Giula în anul 1981 s-a predat o nouă clădire modernă pentru Liceul Nicolae Bălcescu. Pentru românii din Ungaria instruirea educatoarelor se face la Institutul de Educatoare din Szarvas, a învățătorilor la Școala Normală din Debrețin, iar a profesorilor de școală generală la Școala Pedagogică Superioară Juhász Gyula din Seghedin. Pentru studii universitare stă la dispoziție Universitatea Eötvös Lóránd din Budapesta, dar sînt posibilități și pentru continuarea studiilor în România în cadrul unui sistem de burse.²

Sarcina principală a culturalizării de naționalitate se consideră a fi cultivarea și răspîndirea culturii de limbă maternă. Activitatea de culturalizare a naționalității române se caracterizează, începînd cu anul 1978, prin folosirea mai curoajoasă a posibilităților proprii, și prin respectarea moștenirii culturale. S-au făcut inițiative de seamă în vederea scoaterii la iveală și păstrării datinilor și a încadrării acestora în cercul obiceiurilor culturale de azi. În acestea au un rol determinant însuflețirii și pricepuții pedagogi ai satelor, activiștii culturali, biblio-

tecarii și activiștii Frontului Popular Patriotic care se ocupă cu istoria locală. În bibliotecile din 18 localități numărul cărților în limba română s-a dublat în ultimul timp. În prezent 3648 de volume stau la dispoziția cititorilor, ceea ce face 6 la sută din stocul de cărți. 15 la sută din populație sînt cititori înscrși la biblioteci, circulația cărților este corespunzătoare în sate, unde dealtfel munca de naționalitate este foarte activă. Deservirea cu cărți în limba maternă, sub îndrumarea Bibliotecii de Stat Gorki, este asigurată de biblioteca de bază din Giula. Orientarea bibliotecarilor pe plan național este asigurată prin cataloagele de recomandare a noilor cărți de naționalitate. Pe lîngă cărți stau la dispoziția cititorilor și reviste din România.²³

Editarea cărților de naționalitate are deja un trecut de 3 decenii. La început au fost editate doar manuale școlare. În ultimii 10 ani apar deja și lucrări literare, etnografice ale naționalităților și de răspîndire a cunoștințelor. Astfel devine amplă politica editorială, contribuind la cultivarea limbii, la păstrarea valorilor culturale. În anul 1980, Editura didactică a scos 54 de volume, dintre care 11 au constituit lucrări de autori români din țară. Ca rezultat al realizării planurilor editoriale, în ultimul timp a apărut în răspîndirea librăriilor și în rafturile bibliotecilor: Etnografia română III., Ilie Ivănuș: Nuvele, Alexandru Hoțopan: Poveștile povestitorului român din Chitighaz Teodor Șimonca. Au apărut volumele IV și V ale Etnografiei române.²⁴

În programul de cercetări mai figurează, în perioada dintre anii 1981 și 1985, analiza schimbărilor produse în cultura naționalităților în deceniile de după eliberare. Condițiile corespunzătoare pentru această muncă se văd a fi asigurate în comuna Bedeu.²⁵

Activitatea soliștilor și ansamblurilor în mișcarea artistică amatoare este identică cu nivelul anilor trecuți. Baza o constituie copiii de școală, care participă sistematic la festivalul din Micherechi. A fost foarte reușit programul comunei Apateu în mișcarea culturală numită „de la Hortobágy pînă la Sárret”, inițiată de comisia județeană a F.P.P. Sînt preferate și programele culturale ale Uniunii, la care participă pe lîngă grupele din țară și ansambluri din România. Extinderea mișcării taberelor de lectură i-a inspirat favorabil pe cei interesați, uniunea pionierilor și instituțiile culturale, pentru a organiza ceva asemănă-

tor și pentru copiii de limba română, asigurând astfel ocazii pentru exersarea limbii și pentru activitatea de istorie locală. Culegerea obiectelor și a materialelor spirituale folclorice se face mai lent decât ar fi de dorit. De un deceniu se amână deschiderea casei-muzeu în Apatu, ceea ce desigur ar îmbogăți în continuare rezultatele muzeelor județene apreciate pe plan național. Colaborarea muzeelor din Békéscsaba și Debrecin în materie de culegere va asigura condițiile necesare în acest domeniu. Sfatul județean, împreună cu unitățile economice locale și cu organele sociale, se străduiește să asigure condițiile de culturalizare obiectate de bună vreme. Construirea casei de cultură din Pocei se amână în împrejurările de azi. Prin ținerea în vedere a intereselor de naționalitate s-ar merita să se examineze în comune modul în care integrarea culturală ar putea ajuta asigurarea condițiilor în domeniul învățămîntului și culturalizării. După cel de-al V-lea congres, organul românilor din Ungaria, Foaia noastră apare săptămînal. Demnă denumirii sale, românii o consideră a lor, tot mai mulți se abonează, respectiv o cumpără. Redacția cu reședința la Giula, organizează anual ziua presei în diferite localități, programul acestora fiind mereu atrăgător. Informarea românilor din Ungaria s-a amplificat în ultimii 5 ani prin emisiunile de radio redactate la Szolnok, și prin programele televizate în studioul din Seghedin. Această îmbogățire constituie o bucurie comună, deoarece prin ea a devenit complet sistemul de comunicație pentru naționalitățile din țară. Se prezintă ca o exigență justă ridicarea duratei programelor, îmbunătățirea calității recepției, pentru asigurarea cărora Radiodifuziunea și Televiziunea Maghiară se străduiește treptat, prin crearea posibilităților necesare.²⁶ Rolul și răspunderea intelectualității sînt indispensabile în această muncă. Prezența lor în viața localităților are un caracter stimulator și catalizator. În cadrul numărului lor crescînd se găsesc nu numai educatoare, pedagogi, activiști culturali bibliotecari, ci și oameni de specialitate agrară, tehnică și medici.

Uniunea Democratică a Românilor din Ungaria se bucură de legături bune cu județul. Uniunea este o parte organică a regimului nostru politic, reprezintă interesele specifice ale naționalității sale, îndeplinește cu succes rolul său social. Inițiativele Uniunii se afirmă în rezolvarea sarcinilor culturale de naționalitate. Uniunea are dreptul și obli-

gația să-și manifeste inițiativele și părerea în problemele de naționalitate. Aceasta i se și pretinde din partea organelor de partid, de sfat, ale Frontului Popular Patriotic și a altor parteneri. Ca rezultat al democratizării societății, noul statut al Uniunii asigură organelor sale mai mare independență și răspundere. Pe această bază trebuie amplificată democrația interioară a conducerii și lărgit rolul organelor sale. În Consiliul General recent ales, în prezidiu, în comisiile de muncă sînt prezenți în proporție corespunzătoare românii din părțile bihorene. Conform obiectivelor sale, Uniunea stimulează românii din Ungaria spre cultivarea limbii materne, pentru angajamentul conștiinței de naționalitate. Pune accent pe adîncirea legăturilor cu patria comună Ungaria și pe întărirea colaborării culturale cu vecina Republică Socialistă România.

La ultimul congres mai mulți au accentuat: cadrul prezent asigurat de națiunea de aceeași limbă rămîne în urma exigențelor. Ca exemple au fost înșirate perfecționările de limbă, posibilitățile de procurare a cărților, schimbul grupelor culturale. Îmbunătățirea acestora este motivată și de faptul că în prezent satisfacerea acestor exigențe se realizează în mod hotărîtor prin relațiile interjudețene. Exigențele românilor din Ungaria însă sînt cu mult mai diverse. Mai buna cunoaștere reciprocă, cultivarea relațiilor poate contribui la adîncirea prieteniei dintre cele două popoare și a internaționalismului, îndeplinind un rol important în legăturile prietenești. Directoarea școlii din Bedeu, soția lui Ladislau Szilágyi, a exprimat foarte plastic relația față de patrie și naționalitate: „ca cetățeni maghiari cu limba maternă română ne simțim bine aici.”²⁷

* * *

Republica Populară Ungară practică o politică deschisă față de naționalități. Cu privire la aplicarea consecventă a principiilor leniniste se poate spune că în țara noastră se realizează drepturile naționalităților. Nu există nici o problemă de bază nerezolvată care ar stînjiți libera dezvoltare a naționalității. Dar mai putem constata că aprecierea justă a problemei naționalităților în conștiința oamenilor încă nu e ireproșabilă, mai e nevoie de muncă de lămurire..²⁸ În această activitate arc

mare importanță agitația, propaganda și consecvența politică de culturalizare. Datorită faptului că majoritatea locuitorilor a trăit în localități mai mici, în trecut sarcinile față de naționalități au fost considerate din partea multora în mod excepțional ca „fenomene sătești”. În urma mobilizării societății în deceniile de după eliberare, azi trăiesc și în orașe locuitori sudslavi, germani, români și slovaci. Acest proces nu trebuie să coincidă neapărat cu renunțarea la apartenența de naționalitate, nici atunci dacă mediul de limbă e mai puțin favorabil. Totodată se poate constata că oamenii de naționalitate stabiliți în orașe se întrunesc în cluburi cu scopul de a-și păstra limba, datinile și de a-și forma comunitatea lor. Această străduință trebuie ajutată, fiindcă corecta practică a politicii față de naționalități trebuie să rezulte mișcarea populației de naționalitate și să sprijine păstrarea și dezvoltarea conștiinței de identitate.

Cu privire la rezultatele de pînă acum și al problemele încă nerezolvate se poate spune că realizarea creativă a politicii față de naționalități și amplificarea posibilităților prezente necesită o participare activă din partea tuturor membrilor societății. E nevoie să ne ocupăm mereu de problemele naționalităților noastre, fără să fie puse sub tutelă, cu înțelegere și atenție.

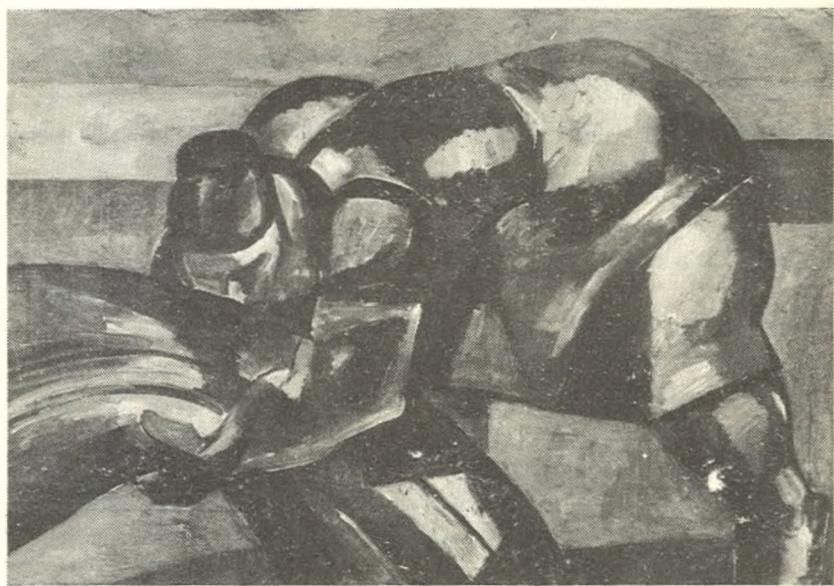
Traducere de Gheorghe Santău

Note

1. Joó Rudolf: A Nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai. Akadémiai Kiadó, 1983. pag. 11.
2. Kővágó László: Kisebbség – nemzetiség. Kossuth Könyvkiadó, 1977. pag. 9.
3. Kővágó László: Nemzetiségeink a mai Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1981. pag. 42–43.
4. Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Akadémiai Kiadó, 1983. pag. 130–134.
5. Pach Zsigmond Pál: Nemzeti fejlődés, nemzeti öntudat. Társadalmi Szemle, 1983. nr. 10. pag. 29.
6. Eötvös József: Reform és hazafiság. Magyar Helikon, 1978. vol. 3. pag. 461.

7. Hanák Péter: Magyarország a monarchiában. Gondolat, 1975. pag. 104–105.
8. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai és dokumentumai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, pag. 28.
9. Balogh Sándor: Jelenkori népvándorlás. Kitelepítés és lakosságcsere Magyarországon a felszabadulás után. História, 1981. nr. 3. pag. 24–26.
10. Száraz György: A tábornok. Életünk, 1981. nr. 3. In: Látóhatár 1982. nr. 3. pag. 211.
11. A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata 1948. In: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai és dokumentumai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. pag. 602.
12. A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusán elfogadott programnyilatkozat. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, 1979. pag. 962–963.
13. A XII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottság 1983. április 12–13-i ülésének dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó, 1983. pag. 50.
14. A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása. Kossuth Könyvkiadó, 1974. pag. 34–35.
15. Fodor Péter: Nemzetiségi politikánk elvei és gyakorlata. Pártélet, 1983. nr. 6. pag. 18–19.
16. A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1980. pag. 469.
17. Györffy István: Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. Földrajzi Közlemények, 1915. pag. 260. E munkát idézi Bársony István: Bihar vármegyei egyházi birtokok jobbágynépessége a XVIII. század első harmadában. Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve III. 1976. pag. 48.
18. A Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége VI. kongresszusának dokumentumai, 1983. (Sokszorosított.) Lásd még:

- Foia noastră 1983. szeptemberi, októberi számait és az 1983. november 12. és november 19. példányt.
19. P. Czalay Emőke-V. Szathmári Ibolya: A népi társadalom élete Berettyóújfaluban. În: Berettyóújfalú története, 1981. 483. old.
 20. A Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei Bizottságának tájékoztatója a megyében élő román nemzetiségi lakosság társadalmi-kulturális helyzetéről, különös tekintettel az anyanyelvi művelődés állapotára. 1982. (Sokszorosított beszámoló a szövetség elnökségi ülésére.)
 21. Stark Ferenc: Azonos célokért. Népszabadság, 1983. július 13. pag. 3.
 22. A Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége VI. kongresszusának dokumentumai, 1983. (Sokszorosított)
 23. Idem.
 24. Mészáros György: Nemzetiségi könyvkiadásunk tíz éve. Könyvvilág, 1983. szeptember pag. 13.
 25. Voigt Vilmos: A magyarországi nemzetiségek kultúrájának átalakítása (1945-1980.) În: A II. békéscsabai nemzetközi nemzetiségkutató konferencia előadásai 1981. vol. I. pag. 250.
 26. Fodor Péter: idem, pag. 22.
 27. Csubák Zoltán: „Jól érezzük itt magunkat” Hajdú-Bihari Napló, 1983. október 30. pag. 3.
 28. Niederhauser Emil: A magyarországi nemzetiségekről. Kritika, 1983. 6. sz. pag. 7-8.

MIHAI COSMA

Situația limbii noastre materne

„Națiunea există prin limba sa” spune vechea maximă și acest adevăr este, dacă se poate, și mai valabil în cazul naționalităților. Mai cu seamă în zilele noastre – de fapt în ultimii 20–30 de ani – când, în urma marilor transformări economice și sociale, cetățenii de naționalitate, ca și întreaga populație a țării, se depărtează tot mai mult de cultura lor tradițională și la mulți dintre ei limba a rămas bunăoară singura marcă etnică.

În timp de cîteva decenii și noi, românii din Ungaria, am ajuns într-o perioadă calitativ nouă în ce privește starea noastră de naționalitate în general și atitudinea față de limba noastră în special. În domeniul limbii a luat mari proporții scăderea folosirii graiului tradițional, iar cu întărirea acestei tendințe negative se cunoaște tot mai clar că limba română literară, însușită prin studii școlare, nu a ajuns să îndeplinească la noi funcții de limbă maternă, adică nu a devenit, înlocuind graiul românesc sau limba maghiară, mijlocul obișnuit al comunicărilor noastre de toate zilele.

Dat fiindcă situația limbii influențează direct existența naționalității ca atare, e absolut necesar ca uneori să analizăm factorii care ne determină atitudinea față de limba română: fie vorba despre folosirea graiului local moștenit în familie sau despre aplicarea practică a cunoștințelor de limbă literară obținute în cadrul învățămîntului de limbă maternă.

Este de mare importanță și pentru limbă faptul că populația românească a localităților de lingă frontiera ungaro-română trăiește deja din vechi timpuri istorice pe aceleași meleaguri – în regiunea celor trei Crișuri – și tot aici a ajuns și în stare de naționalitate. Grupul etnic românesc, de care se leagă cel mai apropiat românimea de la noi, este amintit de către documentele Ungariei secolului al XIII-lea încă în părțile superioare ale riurilor.¹ Mai tirziu s-a răspîndit treptat și înspre Cîmpie, ajungînd astfel în secolul al XVIII-lea pe locurile de azi și deci în strînsă legătură cu blocul etnic maghiar. Varianta de limbă a

regiunii despre care este vorba e identificată de lingviști ca „dialect crișan”. Se constată despre el, între altele, că dintre cele cinci dialecte românești acesta este cel mai arhaic și mai puțin unitar.² Din punctul de vedere al acestei analize mai are importanță și faptul că prin unele vocale deschise (e și o în „bere”, „moră” ...) și prin consoanele palatalizate t, d, n în „la tine”, „prinde” ...) româna de lângă Crișuri se apropie de limba maghiară – chiar dacă în fenomenele amintite nu trebuie să vedem neapărat influența acestei limbi –, iar frecvența elementelor lexicale de origine maghiară („temeteu”, „bolund”, „șogor” ...) o leagă chiar strâns de limba mediului unguresc.

Limba românilor din țara noastră reprezintă toate caracteristicile principale ale dialectului crișan, inclusiv lipsa unității. Deosebim la ei două graiuri: unul al satelor județului istoric Bihor (considerind aici și comuna Micherechi care azi aparține județului Bichiș), altul al localităților aflate între Giula și Mureș. Ele se deosebesc și gramatical; cel mai elocvent exemplu în această privință este conjuctivul care de la Cenadul-Unguresc pînă la Giula se formează cu „să” („vreu să mă duc”), iar de aici pînă la Pocei cu „și” („vreu și mă duc”).

Deosebirile sînt mult mai variate însă în domeniul vocabularului și se manifestă înainte de toate prin arhaismele și maghiarismele mai masive ale românilor bihoreni. Toate acestea nu îngreuiază în mod considerabil înțelegerea. Dau însă un aspect caracteristic graiurilor: se poate recunoaște ușor că față de varianta în mare măsură maghiarizată și arhaică a bihorenilor, cea a bătâniilor sau a cenădenilor, de pildă, pare o limbă românească „mai perfectă”, mai apropiată de limba literară.

Lipsa unității în limbă se explică prin două împrejurări semnificative pentru istoria naționalității române din țara noastră. Întîi, trebuie luat în considerare că acum două secole și jumătate ne-am mutat aici din regiuni diferite: bihoreni iși au originea în părțile dintre Crișul Repede și Crișul Negru, pe cînd ceilalți se trag din regiunea dintre Crișul Negru și Mureș. Apoi: niciodată în istorie n-au existat relații vii între diferitele noastre localități cu populație românească; fie pentru că în trecut satele trăiau o viață cu totul izolată, fie

pentru faptul că aparțineau – și mai aparțin – de zone economice, administrative și culturale diferite.

Indivizii sînt conștienți de diversitatea limbii pe care o vorbesc. Ei văd însă nu atît deosebiri între două graiuri, cît, mult mai concret, diferențe între româna din localitatea lor și cea din alte localități, fiind perfect convinși că vorbesc „în limba din Micherechi. din Chitighaz, din Bedeu . . . etc.” Dovadă în acest sens este ocazia, dealtfel foarte rară, cînd se află împreună români veniți din comune diferite (cum se întîmplă, de pildă, în cazul special al școlii românești din Giula); cu astfel de ocazie, graiul local pur nu prea devine între vorbitori „limbă comună” – tocmai datorită conștiinței că acesta nu este unitar, ci se deosebește de la o localitate la alta. Numeroase manifestări de vorbire ne atrag atenția că la românii din Ungaria noțiunea de „limbă maternă” nu poate fi confundată cu „limba română în sens general”. La majoritatea lor, graiul local îndeplinește în exclusivitate funcțiile de limbă maternă, așa cum acestea pot fi concepute just și cum le formulează, de exemplu, profesorul lingvist Deme László: „Limba maternă este pentru toată lumea limba reflexelor, mijlocul imediat al gîndirii. Limba maternă este aceea pentru care nu trebuie să căutăm cuvintele, ci le rostim cu spontaneitatea reflexelor; în care strigăm dacă ne amenință un pericol neașteptat, în care stăm pe gînduri, în care numărăm banii mormăind, în care visăm și înjurăm, care cuprinde toate activitățile noastre inconștiente. Limba maternă este un reflex direct, o reacționare nemijlocită la excitanții mediului”.

La nivelul actual al dezvoltării sociale, orice variantă regională de limbă trebuie să se sprijine în mare măsură pe limba literară pentru a îndeplini rolul de limbă maternă. În țările-limbă variantele regionale se reinnoiesc permanent prin împrumuturi din limba literară, pe cînd, în condițiile noastre speciale de limbă – propriu-zis datorită lipsei totale a unui mediu de limbă română literară – graiurile nicio-dată în istorie n-au ajuns în contact viu cu o variantă mai prețioasă a limbii române. Ca urmare, graiurile noastre, în constrîngerea de a ține pas cu dezvoltarea, s-au modernizat nu prin întărirea caracterului românesc propriu, ci mai mult prin împrumuturi din limba maghiară, singura variantă de limbă dezvoltată din țara noastră: așa-

dar, cînd graiul local în sine nu mai corespunde necesităților de comunicare, individul (omul de naționalitate română) recurge în mod necesar la cunoștințele sale de limba maghiară pentru a se putea exprima la nivel de „limbă maternă”.

În legătura dintre graiurile noastre și limba maghiară se pot deosebi două faze. În cea dintîi, domină aplicarea unor elemente maghiare în sistemul lexical și gramatical al graiului. Românii din regiunea Crișurilor, de fapt toți cei care au trăit în fosta Ungarie, au fost siliți de către împrejurări să însușească numeroase elemente din limba maghiară; în această privință, populația românească din Ungaria de azi reprezintă chiar o categorie extremă, deoarece după Trianon, în urma rușii de marele bloc etnic românesc, a pierdut contactul cu adevărata lume de limbă românească și a ajuns sub influența și mai masivă a limbii maghiare. Graiurile de aici sînt foarte deschise spre limba maghiară, asimilează cu mare ușurință elementele acesteia, de cele mai multe ori dîndu-le un aspect românesc. Vorbitorii nu le simt deloc străine trăsăturile maghiare ale graiului lor. Pentru cealaltă fază a legăturii dintre limba noastră maternă și cea a mediului unguresc este caracteristică alternanța parțială sau totală în cursul vorbirii a celor două limbi. Folosirea alternativă a limbii române și a celei maghiare este dirijată la individ înainte de toate de interesul practic, manifestat spontan, de a se exprima și a fi înțeles cît mai ușor. Trecerea de la sistemul limbii materne la cel al limbii maghiare este pentru vorbitori un act firesc, condițiile psihologice ale acestui schimb de limbă au fost pregătite de către elemente maghiare împrumutate în cursul istoriei, care în conștiința individului cu limbă maternă română au sudat în așa măsură cele două sisteme de limbă, încît acesta nici nu-și mai dă seama că a trecut granița de limbă româno-maghiară și, în limita unei propoziții sau a unui enunț mai dezvoltat, a schimbat limba maternă cu maghiara sau invers.

Majoritatea naționalității române din țara noastră se află în prezent în această fază de bilingvism român-maghiar. Îmbogățindu-și și pe mai departe graiul local cu elemente maghiare, recurge cu tot mai mare regularitate și la aplicarea întregului sistem de limbă maghiară, vorbind deci cînd românește, cînd ungurește. La această situație de limbă s-a ajuns într-o perioadă de abia 30 de ani, prin faptul că din

anii 50 activitățile de muncă și de timp liber mai moderne au format exigențe noi de comunicare cărora graiurile locale nu mai puteau corespunde. A mai contribuit în acest sens și creșterea numărului căsătoriilor mixte. Azi, limba maghiară înseamnă peste tot la românii din țara noastră o mare concurență pentru graiul local cu rol de limbă maternă.

În folosirea celor două limbi s-a ajuns la o oarecare distribuție cu caracter stilistic. De pildă, la Micherechi, localitate populată de români în proporție de 96 la sută, se pot constata următoarele: în domeniul de toate zilele al vieții familiale și colective mijlocul de comunicare dominant este graiul local, pe când la adunările sătești și de cooperativă, la ceremoniile de stat ale căsătoriilor, în informările oficiale, la ședințe, în invitații și în multe alte situații oficiale sau de specialitate ale vorbirii rolul principal îi revine limbii maghiare. Fenomenul poate fi explicat și prin lipsa terminologiei de specialitate la publicul sătesc, dar neapărat trebuie să vedem aici și manifestarea unei tradiții, conform căreia în situațiile de comunicare însușite odată în limba maghiară se cuvine numai folosirea acestei limbi.

Proporția limbii materne în bilingvismul român-maghiar diferă de la o localitate la alta. În comunele cu populație mixtă, unde românii sînt în minoritate, doar vîrstnicii mai vorbesc românește, în familie.

O negativă manifestare a situației în care se află limba maternă a naționalității române este că, exceptînd comuna Micherechi, tinerii n-o mai vorbesc cu regularitate și mai ales că, tot cu excepția Micherechiului, s-a rupt firul de continuitate prin naștere a limbii române, majoritatea familiilor își învață copiii să vorbească întîi ungurește, însușirea „limbii materne” rămînînd bunăoară sarcina școlii.

Soarta bilingvismului actual, prin urmare și cea a limbii materne, depinde în perspectivă de măsura în care incapacitățile graiului local vor fi compensate de către vorbitori prin punerea în circulație a cunoștințelor de limbă română literară mai corespunzătoare necesităților de comunicare ale zilelor noastre și ale celor de viitor. Fiindcă, în principiu, n-ar fi o necesitate inevitabilă înlocuirea graiului românesc numai cu limba maghiară, așa cum se întîmplă, avînd în vedere că generațiile ultimilor 30-35 de ani au însușit la un oarecare nivel, prin studii școlare, limba română literară, și deci ar fi de așteptat ca, mă-

car în parte, această variantă de limbă să oprească pătrunderea limbii maghiare în vorbirea de toate zilele a românilor. Cum știm, această așteptare nu s-a adevărat în practică.

Să vedem ce factori determină atitudinea față de limba română literară la noi.

Procesul de formare a limbii literare s-a încheiat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Baza ei o constituie dialectul muntean, al regiunii în care se află și capitala României. Privind-o din perspectiva variantelor regionale, consemnăm în ea abundența neologismelor provenite din latina clasică și din franceză, care duce la o mare lipsă de continuitate motivată între dialecte și varianta literară. Așa cum se vede ușor, de exemplu, în deosebirea formală dintre cuvintele „mamă” – „(limbă) maternă”, „a se naște” – „(sat) natal”, „portocală” – „oranjadă”...

Fără îndoială, „numărul prea mare de neologisme franceze”, precum și frecvența lor în vorbirea de toate zilele scad mult șansele însușirii cu ușurința unei limbi materne a limbii române literare de către românii de la noi, care – fiind educați prin practica vieții numai în vorbirea în graiul local – trebuie să învețe româna literară pornind de la cunoștințe de limbă românească cu totul populare.

Mai departe, pentru însușirea limbii literare în proporții mai mari de populație, la noi nu există alt cadru considerabil decât cel creat de învățământul școlar în limba maternă, un cadru, oricum, artificial și restrâns, cu posibilități pentru exerciții de limbă mult mai reduse decât necesitățile obiective.

În poziția slabă pe care o are în prezent limba română literară la noi mai e de vină și faptul că, în general, nici cunoștințele odată obținute nu devin elemente active ale practicii noastre de vorbire. Pur și simplu, numai o mică pătură de cadre legată direct de activități bazate pe vorbirea în limba română (cadre didactice, redactori, activiști...) pune în circulație în mod spontan cunoștințele sale de limbă literară. La majoritatea vorbitorilor doar câteva elemente (cuvinte) devin active, cu ocazii foarte rare, în comunicare. Pentru înțelegerea acestei atitudini e bine să luăm în considerare că o anumită limbă înseamnă pentru vorbitori mai mult decât un simplu mijloc de comunicare, este pentru ei și un motiv de evocare a multor evenimen-

te afective, trăite odată cu însușirea sistemului limbii. În cazul românului din Ungaria, numai graiul local, în calitate de limbă maternă, trezește astfel de amintiri de aceea graiul strict este considerat singura limbă proprie – presupunând că este vorba despre un individ cu atitudine de bilingvism. Față de familiaritatea graiului, limba literară rămîne pentru vorbitorii români de la noi o variantă străină de tradițiile lor stilistice. Folosirea ei, totuși, cu frecvență relativă între cei cu activitate intelectuală este motivată printr-o conștiință de naționalitate sau de specialitate mai pronunțată. Ca dovadă a celor spuse, se observă însă că și ei recurg cu multă predilecție la formule, expresii regionale pentru „a simți” și a face simțit gustul, atmosfera comunicării. Cei fără activitate de tip intelectual evită intercalarea elementelor de limbă literară în vorbirea lor românească chiar dacă ele le sînt cunoscute. Acolo unde se zice „temeteu”, toată lumea știe bine că în limba română „perfectă” termenul înseamnă „cimitir”, dar nu consideră de cuviință folosirea acestuia în colectivul de care aparține. Această mentalitate sociolingvistică paralizează la noi în mare măsură pătrunderea în practică a cunoștințelor de limbă literară obținute prin studiile școlare.

Nu în ultimul rînd, insuficiența cunoștințelor de limbă este faptul care contribuie la pasivitatea limbii literare între românii din țara noastră. Lipsește mai cu seamă vocabularul practic, al stilului literar de conversație, fără de care nu se poate realiza anunțuri curente, vii, corespunzătoare normelor limbii îngrijite. Numeroasele lipsuri de vocabular mai au și efectul dăunător că îl abat pe vorbitor de la încercarea de a se exprima românește și, prin aceasta, îl îndeamnă să opteze pentru limba maghiară care îi asigură cu mai mare ușurință necesitățile momentane de exprimare.

Rezumînd analiza de pînă acum, se poate constata că situația de limbă la românii din țara noastră are următoarele trăsături principale:

- dispariția treptată a graiurilor locale cu rol de limbă maternă;
- activizarea limbii maghiare, creșterea ponderii ei în cadrul bilingvismului „grai local – limbă maghiară”;
- nivelul scăzut de cunoaștere a limbii române literare, proporția redusă de aplicare activă a cunoștințelor din acest domeniu.

Paralel cu mișcările spontane ale limbii se desfășoară la noi, cum

știm, o oarecare activitate conștientă de cultivare a limbii, înainte de toate în școală, dar, în mod indirect, și prin programele de radio și televiziune, prin publicațiile ziaristice sau de specialitate... De aceea, se formulează de la sine întrebarea: la ce concluzii de cultivare a limbii trebuie să ne inspire realitățile de azi ale limbii noastre românești?

Să stabilim de la început că o bună parte a fenomenelor de limbă descrise mai sus se explică imediat din mișcările sociale, prin urmare ele nu pot fi influențate de pe pozițiile cultivării limbii. Astfel, dispariția graiurilor și trecerea la vorbirea în limba maghiară este consecința ridicării nivelului economic, social al populației române și a căsătoriilor mixte; ambele fenomene fiind perfect corespunzătoare intereselor pozitive ale oamenilor, care nu pot fi dirijate prin intervenții directe.

În ce privește posibilitățile practice de a duce spre mai bine situația noastră de limbă, ele, din păcate, nicidecum nu se referă la niște acțiuni didactice care ar putea garanta schimbarea fundamentală a situației. Tocmai pentru că interesele existențiale ale oamenilor, dictate de practica vieții, sînt mai mult de partea însușirii și folosirii limbii maghiare, decît de a celei românești. În activitatea noastră de cultivare a limbii, principalele elemente de motivație pe care putem conta sînt conștiința de naționalitate și dragostea față de limba maternă. Astfel, cultivarea limbii trebuie să meargă paralel cu dezvoltarea acestor motive. Aici este unul dintre domeniile posibilităților concrete de a îmbunătăți pozițiile limbii române la noi. Prin formarea motivației potrivite se poate obține doar condiția de bază a atitudinii dorite față de limba maternă. Pentru ca vorbirea în limba română să rămînă (la unii) și să devină (la alții) un obicei frecvent, mai e nevoie de cunoștințe de limbă sigure și bogate. În crearea acestora constă celălalt domeniu de posibilități lingvistice. Chiar fără o perspectivă de succese sigure, trebuie să încercăm tot ce se poate în condiții actuale, dar pornind neapărat de la analiza justă a situației.

Cum e și logic, majoritatea sarcinilor de cultivare a limbii îi revin învățămîntului școlar. Acest domeniu de activitate funcționează, aproape în exclusivitate, după niște tradiții inspirate din condiții normale de limbă maternă, asemănătoare celor din țara-limbă deci prea

depărtate de condițiile noastre, prezentate în analiza de față. Prin urmare, înfăptuirea mai deplină a posibilităților pe care le avem în crearea bazei de conștiință și a cunoștințelor necesare ridicării nivelului de limbă ar cere mai întâi așezarea învățămîntului românesc pe o poziție mai adecvată realității.

De pe o poziție realistă reiese clar că, de exemplu, mult amintita „conștiință de naționalitate” în zilele noastre nu mai crește „ca bucuria pe malul șanțului”, ci trebuie și ea formată prin metode directe. Pînă cînd educația referitoare la conștiința de neam a elevilor se face pe baza unor motive „general-românești” (chiar și aceasta foarte tangențial) e greu de așteptat ca ei să fie convinși de necesitatea păstrării limbii materne în calitate lor specială de „românii din Ungaria”, în condiții care oferă destul de puține perspective pentru folosirea în viață a cunoștințelor de limbă română. Mai mult folos ar aduce în acest sens dacă educația noastră românească s-ar baza în mai mare măsură pe trezirea conștiinței istoriei și prezentului de naționalitate, a cuturii și limbii noastre speciale. Dacă pretindem dragoste pentru limba maternă, nici formarea acesteia nu se poate imagina pornind numai și numai de la demonstrarea frumuseților limbii române literare (adevărat, nici chiar din acest aspect nu se acordă prea mare atenție frumuseților, valorilor de limbă în învățămîntul nostru românesc). În condițiile noastre, ar fi indispensabilă introducerea graiurilor (considerate de noi adevăratele noastre limbi materne) în procesul de învățămînt, pe lingă dominanța limbii literare – bineînțeles în măsura posibilităților și necesităților motivate. Numai în felul acesta s-ar putea obține o oarecare continuitate logică și afectivă între însușirea spontană a graiului și cea conștientă a limbii literare, și tot astfel s-ar putea crea ocazii de a scoate la iveală adevărul, deocamdată mult ascuns, că și graiurile noastre au frumusețile lor și că ele merită să fie păstrate.

Trecerea limbii literare în practica noastră de vorbire zilnică se așteaptă ajutată din partea școlii prin învățarea la nivelul deprinderii a vocabularului conversației românești culte, a cărui lipsă constituie cea mai mare piedică în activizarea limbii literare. De fapt orele de învățămînt oferă un cadru de timp foarte limitat pentru recuperarea unui vocabular de mai multe mii de cuvinte, pe care mediul (dat

fiindcă lipsește) nu ni l-a transmis. Cu atât mai mult ar trebui să ne lăsăm de obiceiul clasic de predare a limbii materne ce se manifestă în prezentarea (descrierea) cu multe reluări a întregului sistem gramatical (cu care, în paranteză fie spus, nu avem nici de departe atâtea probleme cîte „ne ard” în privința vocabularului practic). Ar fi timpul să ne acomodăm realității și să interpretăm noțiunea de „limbă română” nu numai sub aspectul gramaticii, ci, chiar mai mult, și sub cel al vocabularului, iar prin termenul de „predarea limbii române” să înțelegem mai deseori „exerciții de vorbire”, decît descrieri și categorizări.

Bibliografie

1. Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt.
Budapest, 1940, pag. 132.
2. I. Coteanu: Elemente de dialectologie a limbii române.
București, 1961, pag. 68-69.
3. Deme László: Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról.
Madách, 1970, pag. 53.
4. Th, Capidan: Limbă și cultură.
București, 1943, pag. 2.
5. Al. Graur: Evoluția limbii române. Privire sintetică.
București, 1963, pag. 41.

LIPCSEY ILDIKÓ

Insurecția armată de la 23 august 1944 și mișcarea democratică de masă a ungarilor din Transilvania de sud

La sfârșitul anului 1942, Ungaria și România au început aproape concomitent să se orienteze, prin statele apusene, asupra șanselor ieșirii din război. În luna iunie a anului 1943 s-a realizat o întâlnire neoficială între reprezentanții celor două state, prin Bánffy Miklós și Iuliu Maniu: în această vară, după renumita scrisoare a lui Józsa Béla, membru al Partidului Păcii, adresată lui Mikó Imre, a luat fiin-

ță, în Transilvania de nord Partidul Păcii, o grupare legală antibelică formată din fracțiunea de stînga a Partidului Ardelenesc – (Erdélyi Párt) partid de orientare burgheză și naționalistă și din membrii secției locale a Partidului Țărănesc Independent. În Transilvania de sud în acest timp, după formarea Frontului Patriotic Antihitlerist din România – printre partidele și grupările de stînga din România s-a găsit și Uniunea plugarilor și muncitorilor maghiari din România (MADOSZ) – din încredințarea partidului comunist, scriitorul Méliusz József, cu același scop, a luat legătura cu reprezentanții intelectualității democratice burgheze maghiare, cu „grupa aiudană” („enyedi csoport”) cu scriitorul Kacsó Sándor, cu inginerul agronom Szász István, cu episcopul catolic Márton Áron, cu avocatul Takáts Lajos și cu colaboratorii ziarului Déli Hírlap, care și-au exprimat intenția de colaborare. Activitatea răzlețelor grupări antirăzboinice, pînă în lunile mai și iunie ale anului 1944, s-a transformat într-o mișcare respectabilă atît în nordul cît și în sudul Transilvaniei, iar în ziua de 8 septembrie a anului 1944 la ședința consiliului de miniștri Teleki Béla a declarat: înlăturarea catastrofei naționale s-a putut realiza – după părerea ungarimii – doar printr-o cotitură de stînga.

Despre alianța forțelor democratice române din Transilvania de sud contra dictaturii filogermane a lui Ion Antonescu abia în luna mai 1944 a găsit Szász Pál, unul dintre conducătorii Comunității Populare Maghiare (Magyar Népközösség) și ai Asociației Economice Maghiare din Transilvania (Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet, EMGE), per-

sonalitate care întreţinea bune relaţii cu opoziţia burgheză română. Totatunci, la cererea partidului, Petru Groza a îndeplinit sarcina de intermediar între forţele progresiste maghiare şi române din cele două ţări – între anii 1940–1944 găsindu-şi de două ori refugiu salvator în Ungaria – şi, referindu-se la situaţia critică, s-a adresat prin scrisoare conducerii Comunităţii Populare Maghiare pentru ca conducătorii celor două popoare să facă pasul decisiv împreună şi deodată în scopul terminării cât mai grabnice a războiului şi confruntării Germaniei. Majoritatea conducătorilor oficiali ai ungarilor din România a respins „drumul conspirativ” propus de Groza, a cărui intenţie de apropiere însă a fost acceptată de gruparea de stînga a Comunităţii Populare Maghiare, hotărîndu-se să se ia legătura cu conducătorii MADOSZ din ilegalitate, pe baza că ambele organizaţii constituie importantul fundament al forţelor democratice din sinul ungarimii. Membrii grupării sus-amintite Kacsó Sándor, Szász Pál, Márton Áron, Takáts Lajos, precum şi Haller István, preşedintele Cooperativei „Hangya”, Nagy Ferenc, vicar episcopal reformat şi Gál Miklós, administrator principal unitarian, după ce s-au adresat fără rezultat conducătorilor Comunităţii Populare Maghiare de a se convoca consiliul prezidenţial în vederea hotărîrii unui drum corect, au publicat un manifest intitulat „proiect de la Gáldtő”, conţinînd următoarele idei alarmante: În această luptă pe viaţă şi pe moarte şi popoarele mari sînt îngrijorate pentru soarta lor viitoare. Iar popoarele mici caută nebuneşte pe marea agitată bucata de lemn pe care să se caţere. Conducătorii tuturor popoarelor şi grupărilor fac eforturi supraomeneşti, îşi mobilizează forţele, caută relaţii pentru a salva ceea ce se poate. În astfel de împrejurări s-a considerat a fi fatală atitudinea conducerii, despre care dealtfel Márton Ákos a informat opinia publică prin scrisoarea sa din 22 septembrie, care – din cauza întorsăturii din România – abia la 2 septembrie a putut să apară în Déli Hírlap, în loc de 23 august. Asociaţia numită Grupa Democrată (Demokratikus csoport), după insurecţia armată română, a trimis o scrisoare conducătorilor locali ai Uniunii plugarilor şi muncitorilor maghiari din România, accentuînd că în situaţia istorică actuală e necesară alianţa forţelor progresiste maghiare, pe de o parte pentru a înmîna Frontului Naţional Democrat (ODA), creat din două partide de stînga în cadrul

guvernului de coaliție Sănătescu, o notă prin care își exprimă intenția de colaborare pentru realizarea celor fixate în pactul de armistițiu sovieto-român – lichidarea elementelor fasciste din țară, confruntarea Germaniei hitleriste, restabilirea regimului democratic – atrăgând totodată atenția frontului și asupra problemelor specifice de naționalitate. Iar pe de altă parte datorită faptului că din partea partidelor burgheze, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal, se zvonește tot mai mult părerea, conform căreia trebuie extinsă colectiva tragere la răspundere și evacuarea și aspura populației maghiare, părere care a fost respinsă numai de reprezentanții români de stînga astfel: „Elementele reacționare, deghizate sub masca democrației, pornesc o murdară campanie de presă, susținînd că întregul popor maghiar este responsabil. Lozinca de ieri a »Șovinismului român« este: jos cu evreii, iar cea de azi: jos cu ungurii. Dar nu se poate face responsabil poporul maghiar pentru actele hitleriștilor.” Bineînțeles, nu numai membrii Grupei Democrate au nădăjduit că „va fi posibil și pen-a poporului nostru acolo, unde democrația română, cu mari sarcini în față, va necesita brațele noastre constructoare”. Grupările Uniunii plugarilor și muncitorilor maghiari din Transilvania de sud, care au supraviețuit dictaturile, s-au alăturat, la 6 octombrie 1944 primele, programului frontului, cu scopul de a lărgi coaliția guvernamentală antirăzboinică cu partidele de stînga, și prin dezbaterile tezelor referitoare la dezvoltarea democrației populare și a socialismului, asemănător partidului comunist între cele două războaie mondiale, a oferit o soluție echilibrată și problemei naționalităților. Încrederea față de programul guvernamental al frontului a fost susținută și de faptul că Petru Groza a fost candidatul frontului ale cărui relații cu MADOSZ se datează de la începutul anilor 30, dînsul putînd fi considerat întemeietorul frontului popular din România, prin pactul din anul 1935 dintre Frontul Plugarilor și Uniunea plugarilor și muncitorilor maghiari din România, închipuirile sale cu privire la politica față de naționalități s-au cristalizat la consfătuirile desfășurate în vara anului 1943 în Transilvania de nord și în Transilvania de sud în compania lui Méliusz József, Józsa Béla și alții, în timpul formării mișcării contrarăzboinice. Groza, de la 6 martie 1945 fiind președintele primului guvern democratic al României a pus semnul egalității între

rezolvarea reformei agrare și a politicii față de naționalități, considerându-le pe ambele ca acute probleme fundamentale ale țării, ce urmează să fie soluționate de urgență.

La Timișoara Bánya László în manifestul din 7 octombrie s-a adresat populației maghiare pentru a se alătura organizației MADOSZ în reinviere, pe de o parte agitînd „contra regimului dictatorial fascist care frustrează masele populare maghiare”, pe de altă parte atrăgînd atenția asupra primejdiilor legate de politica revizionistă. La București, la marea adunare a frontului din 8 octombrie Czikó Nándor, în esență a repetat în limba maghiară ceea ce a rezumat în scrisoarea Grupei Democrate despre acomodarea populației maghiare din România regimului democratic, împreună cu accentuarea de urgență a rezolvării problemei de naționalitate. La Brașov avocatul Csákány Béla, scriitorul Szemlér Ferenc și președintele pe țară al MADOSZ, ales în anul 1937, Kurkó Gyárfás, s-a apucat de reorganizarea mișcării încă în primele zile ale lunii septembrie, iar la conferința din 16 octombrie, pe baza hotărîrii unanime a delegaților prezenți, Uniunea plugarilor și muncitorilor maghiari din România s-a transformat în Uniunea Populară Maghiară din România (Romániai Magyar Népi Szövetség, MNSZ).

Datorită lui Kurkó, brașovenii au decis pentru acțiunea imediată, astfel dînd dovadă de sentimentele democratice ale populației maghiare. Manifestul a fost adresat și populației maghiare din Ungaria pentru a întoarce armele contra Germaniei hitleriste, pentru a se alătura Uniunii Sovietice în războiul contra fascismului, fiindcă „numai astfel se poate evita ca poporul maghiar să fie luat la răspundere pentru ticăloșiile hitleriste în fața tribunalului națiunilor aliate.” Ca reprezentant al liniei frontului, lui Józsa Béla în Uniunea Populară Maghiară, Kurkó a declarat că în reconstruirea țării are loc fiecare cetățean democrat și progresist, iar participarea la viața politică se poate face numai împreună cu masele populare. În acest scop s-a adresat episcopului catolic din Alba Iulia, Márton Áron unul dintre conducătorii Grupei Democrate, care încă în ziua de 18 mai 1944, înainte de conducătorii bisericești din Ungaria, a protestat contra deportărilor. Și mai tîrziu, cu ocazia alegerilor din anul 1946, a asigurat Uniunea Populară Maghiară de sprijinul bisericii catolice.

Conform părerii unanime a contemporanilor, după 23 august 1944 în România Uniunea Populară Maghiară s-a transformat aproape de la sine într-o „organizație de masă revoluționară și de naționalitate”, insurecția armată națională antifascistă a constituit și pentru populația maghiară conviețuitoare eliberare, sfârșitul stării extraordinare, al rechiziționărilor, al legărilor de internare și al amenințărilor. Populația maghiară a fost stimulată la acțiunea urgentă de autoapărare și de exigența unui viitor democratic. O parte integrantă a acestui viitor a fost considerată și realizarea egalității în drepturi a naționalităților. La ședința pe țară din 16 octombrie a fost ales organul de conducere de 5 persoane Kurkó Gyárfás, Cziko Nándor, Bányai László, Csákány Béla și Dávid Sándor, împreună cu Comitetul Administrativ Provizoriu de 27 membri. Acestora le-a revenit ca sarcină pregătirea primului congres, întocmirea statului organic, unificarea mișcării, iar ca sarcină apropiată crearea organelor locale ale Uniunii. La ședința de constituire din 29 octombrie de la Deva pentru prima dată a luat cuvântul după 4 ani de tăcere Groza, accentuând uniunea vamală, ca o parte de seamă a relațiilor dintre cele două popoare. Activitatea de organizare a conducerii Uniunii Populare Maghiare, pe lângă greutățile deplasărilor, s-a ciocnit și de alte obstacole: s-a dat o luptă grea în guvernul Sănătescu și în guvernul Rădescu între cele două partide istorice și partidele de stînga, socialdemocrații și comuniștii. În miezul confruntării a stat problema, dacă sistemul economico-social al României de înainte și de după eliberare să fie îmbinat prin continuitatea juridică, după cum ar fi dorit reprezentanții Partidului Țărănesc și Liberal sau e nevoie de o schimbare radicală, după cum pledau cei de stînga. Epurarea elementelor reacționare din aparatul de stat s-a scurs încet, astfel organele oficiale au îngreunat în multe locuri activitatea uniunii: de exemplu, la postul de jandarmi din Săcele în luna noiembrie 1944 era afișat tabloul lui Antonecu. La 8 noiembrie prefectul țărănist din județul Ciuc i-a deportat pe conducătorii locali ai uniunii din Csíkszentdomokos pentru a fi judecați de curtea marțială. Majoritatea reprezentanților partidelor burgheze a pus semnul egalității între politica revizionistă maghiară și directivele Uniunii Populare Maghiare.

Cel mai mare ajutor l-a primit uniunea din partea partidului co-

munist atît în formarea organelor locale, cît și în fazele următoare ale vieții de mișcare. Cu ajutorul partidului s-a obținut la 7 octombrie aprobarea pentru editarea unei reviste, iar la 22 octombrie la Brașov a putut să apară primul ziar al Uniunii Populare Maghiare, intitulat Unitate Populară (Népi Egység). Colectivul redacțional a fost recrutat dintre foștii ziariști ai revistei „Brassói Lapok”. Regretabil, dar Kacsó Sándor abia în aprilie 1945 a fost eliberat din lagărul de internare de la Tîrgu Jiu. În comunitatea lui Szász István, Tiboldi Béla, Karács Andor și Kőműves Géza s-a adaptat bine Kurkó Gyárfás și Csákány Béla, în calitate de îndrumători, redactori, La sfîrșitul lui octombrie au apărut la Cluj ziarul „Világosság”, la 1 noiembrie la Timișoara „Szabad Szó”, tot ca publicații ale uniunii.

La adunarea generală a Uniunii Populare Maghiare din 1 decembrie de la Brașov pe ordinea de zi au figurat, pe lîngă chestiuni organizatorice, aproape toate problemele legate de populația maghiară, cum ar fi lichidarea lagărelor de internare, deschiderea școlilor din Transilvania de sud. Au primit rang juste ale lor plîngerii cu privire la nedreptățile comise contra lor din partea adepților vechiului regim. S-a hotărît ca populația maghiară din România să se alinieze după reprezentanții democrației române. Aceleași hotărîri s-au repetat la mijlocul lui decembrie în București. La întrunirea de aici au fost prezenți și reprezentanții românilor din stînga. „Scînteia”, cotidianul Partidului Comunist Român a publicat proiectul de rezoluție prezentat de Kurkó Gyárfás care în numele populației maghiare din România a tîlmăcit mulțimiri pentru că cei de stînga au respins atacul îndreptat contra populației maghiare, cerînd totodată desființarea lagărelor de muncă, pedepsirea criminalilor de război, garantarea folosirii limbii materne în învățămînt, reprimirea oamenilor muncii de naționalitate la locurile lor de muncă, deschiderea bisericii reformate din București, epurarea instituțiilor maghiare de elementele fasciste. A mai accentuat: populația maghiară participă la reconstruirea țării, sprijină închipuirile Frontului Democratic Național cu privire la formarea guvernului. În următoarele două luni, cu ocazia mișcărilor de masă, avînd ca scop revendicarea guvernului Groza, membrii Uniunii Populare Maghiare cu miile au mărșăluit împreună cu masele române ale oamenilor muncii – renunță la politica revizionistă, dar consideră indis-

pensabilă realizarea adevăratei egalități în drepturi a naționalităților. Uniunea Populară Maghiară, aliatul forțelor progresiste române atât înainte cât și după eliberare, a privit cu mari așteptări formarea guvernului Groza.

Traducere de Gheorghe Santău

MARIA BERÉNYI

Din istoricul presei
române
din Transilvania
și Ungaria
(1821—1918)

Alături de școli și asociațiile politico-culturale presa reprezintă o sursă de mare valoare încă de la începuturile sale. Eforturile legate de începuturile presei românești nu sînt nici mai timpurii, nici mai tîrzii decît ale celorlalte popoare din sud-estul Europei. Apariția presei e strîns legată de mai mulți factori. E firesc că țările cu puternice tradiții culturale, editoriale să fie și cele dintîi care-și vor crea primele pu-

blicații permanente. Cel dintîi ziar din lume cunoscut pînă la ora actuală e „Gazeta din Pekin” întemeiat în 911 e.n. ce apare fără întrerupere pînă în 1351. În Europa, primul periodic se pare că a apărut în 1605 la Anvers. Așa că țările Europei răsăritene, lipsite de presă proprie, se vor folosi pînă tîrziu de presa occidentală. În ceea ce privește inițiativele de a scoate vreo gazetă în centrul și răsăritul european trebuie semnalat faptul că ungurii reușesc să editeze primul ziar în limba națională în 1780 la Bratislava. Titlul ziarului e „Magyar Hírmondó” și a fost editat de Rát Mátyás.¹

Încercările de a înființa o gazetă pentru poporul român din Transilvania și Ungaria datează încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. În 1789, o societate de literați din Sibiu le-a cerut autorităților transilvănene permisiunea editării unei foi periodice. În cerere se arăta că foaia „va fi scrisă pentru țărani români, cuprinzînd interesante și folositoare povești în ce privește agricultura și creșterea vitelor. Ea va urma să explice îndatoririle supușilor față de autorități, să-i învețe pe oameni cum să-și caute dreptate; în scopul acesta se prevedea, publicarea în limba română a legilor țării și a dispozițiilor oficiale. Deoarece țărani români nu știau carte, preoții urmau să citească foaia (-străină, M.B.-) în fiecare săptămînă. . .”²

Pentru munca lor redactorii nu cereau plată; din venitul foi plănuiau să dea premii țăranilor mai sîrguincioși. Cine erau acești „literați” din Sibiu, preocupați de redactarea unei foi populare? Cei care alcătuiau cercul membrilor lojei francmasonice „Sfîntul Andrei” a

cărei secție din Sibiu fusese constituită în 1776. Din această lojă făceau parte, între alții, baronul Carol Bruckenthal, tipograful Hochmeister, contele Bánffy György, oculistul Ioan Molnar-Piuariu, principele Maruzzi Mavrocordat, nobilul Ștefan Costa de Belényes deci germani, români și maghiari. „Căci planul înființării gazetei românești s-a născut în acest cerc, reiese și din tonul, foarte călduros, al adresei din 26 mai 1789 a aceluiași conte Bánffy către Curtea imperială; în adresă se recomanda aprobarea gazetei, în scopul cultivării poporului român. Împăratul îngădui apariția foi, fără a o scuti însă de taxele poștale. Inițiatorii neavînd fonduri îndestulătoare, renunță la planul lor”.³ În curînd însă Molnar-Piuariu reia planul de a înființa o gazetă română. Între anii 1789-1795 în trei cazuri încercase să publice o foaie poporală în limba română.⁴ Dar între timp situația se schimbase, frica de întinderea revoluției franceze și asupra Transilvaniei i-a făcut și pe cei cîțiva binevoitori să dea uitării planurile de ridicare a poporului: dealtfel și loja din Sibiu s-a desființat în 1790. „Același conte Bánffy, care în 1789 sprijinise cererea română, recomanda tăios doctorului Molnar-Piuariu să nu umble după aprobări de gazete, ci să-și vadă de obligațiile de profesor.”⁵ O nouă încercare de înființare a unui ziar în limba română o face la Buda, cărturarul transilvănean Alexie Lazar. Constatînd lipsa unei publicații periodice, el adresează contemporanilor săi un inflăcărat apel cu privire la nevoia de a tipări un ziar în limba română „la crăiasca tipografie a Universității ungurești din Buda”. „Înștiințarea” lui Lazar, apărută ca foaie volantă în 1814, are un pronunțat caracter luminist: „Toate neamurile Europei cele deșteptate – afirmă Lazar – au aflat cum că a scrie Gazete sau Novele, și acelea a le împărtăși oamenilor neamului său, e cea mai incuviințată mijlocire de a lumina noroadele, cu cele întîmplatele ale altora fapte, a le abate de la rău și a le duce spre cele mai bune.”⁶

Mai tîrziu un editor și răspinditor al cărților românești de la tipografia crăiască din Buda, Zaharie Carcalechi încearcă în anul 1821 – fără izbîndă – editarea unei reviste cu titlul „Biblioteca românească” cu un program, „în care, pe lîngă multe alte lucruri, se accentuă îndeosebit necesitatea cunoștințelor istorice.”⁷ Cu încercarea aceasta abia la 1829 izbuti Carcalechi, cînd interesul pentru ziare românești

pare a fi destul de mare, căci Biblioteca românească” avea în 1830 un număr frumos de cititori (1000). Această revistă apare pînă în 1834. Primul periodic român (în principate nefiind încă reviste românești) a apărut deci în capitala Ungariei. „Care deși poartă peceta unei mai afirmate conștiințe românești, e totuși însuflețită încă de spiritul umanist mai tolerant al luminilor, pe plan confesional ca și etnic. Ultimul volum al acestei publicații (Nr. 9.) e închinat contelui Széchenyi, omului de stat și cărturarului maghiar cu vederi înaintate, care prin inițiativa sa de a strînge fonduri în favoarea culturii maghiare a stîrnit un adevărat entuziasm în susținerea ei. Sigur că editorul Carcalechi, cînd s-a oprit la Széchenyi, s-a gîndit la el și ca la un simbol al mecenatului, care să pună în mișcare și protipendada din principalele de peste Carpați, determinînd-o să facă la fel pentru cultura românească, adică să agite donatori.”⁸

„Bibliotecii românești” a lui Zaharie Carcalechi îi lipsesc totuși atributele esențiale pentru a putea fi socotită prima gazetă românească: periodicitatea și materialul de actualitate. Cunoscută mai mult ca un almanah ea n-a putut corespunde exigențelor timpului nici ca tematică, nici ca mod de tratare. Ceasul gazetăriei românești încă nu sunase și Zaharie Carcalechi simte acest lucru.”⁹ În peisajul specific al presei transilvănene, ce nu s-a ordonat pe baza unor programe estetice, ci în primul rînd social-politice, era clar că a scoate o revistă nu reprezenta o dificultate în sine. Mai greu era de menținut. Lupta pentru obținerea aprobărilor necesare apariției publicațiilor românești a fost deosebit de aprigă. În condițiile sociale și politice transilvănene din prima jumătate a secolului al XIX-lea se resimțea cu acuitate lipsa unor gazete românești de informație și orientare politică. Pînă pe la 1860 revistele au fost de fapt gazete, amestecînd literatură, pedagogie, istorie și politică într-un conglomerat indisociabil.

După încetare apariției „Bibliotecii românești”, în 1834, numai românii, care formau majoritatea locuitorilor Transilvaniei, nu aveau o foaie a lor. Lipsa aceasta urma să o înlăture apariția gazetei „Foaia Duminecii” la Brașov în 1837 redactată de translatorul brașovean Ioan Barac, tipărită la tipografia Gött, cu cheltuiala marelui comerciant român Radu Orghidan. „Pe redactorul foi – scrie – Iorga – îi interesau tot felul de anecdote privitoare la curiozitățile științelor na-

turale ori la viața oamenilor celebri – pină la înfățișarea întrecerilor de ciini și șerpi. Mai publică Barac și versuri, fabricate de el însuși.”¹⁰ Foaia pornise bine și devenise chiar la început foarte populară. În primul semestru al anului avea 800 de abonați, număr care a scăzut într-o jumătate de an la 150. „Scăderea aceasta rapidă nu se poate explica decit prin cuprinsul foii, care aducea o lectură cu totul nepotrivită. Anecdote zaharicale romantice, istorioare de tot felul și ilustrații ciudate se reproduceau dintr-o foaie nemțească „Pfeunig magazin”, ce apărea la Leipzig și era menită a satisface trebuințele burghezimei adecă ale unei clase de oameni, care la noi nu exista. Proza incoloră și dulceagă, care dădea coloritul general al foii, numai ici-colo era prețuită cu cite un articolăș mai de actualitate și poezioare de la Barac.”¹¹ Văzînd editorul că „Foaia Duminecii” o să-i aducă pagubă, se înțelese cu tipograful Gött, să încerce și cu o foaie politică, poate ar fi interesul publicului mai mare pentru aceasta. Invitară pe tînărul profesor George Barițiu, să se angajeze la redactarea acestei foi. Așa apărură în vara anului 1837 „Foaia de săptămînă” dar numai două numere, căci lipsindu-i permisiunea de la guvern, fu asistată imediat. Barițiu însă nu voia să lase lucrul în baltă. „Tipograful Ioan Gött avea încă de la anul 1834 permisiunea de a tipări foi politice în limba germană și maghiară. La insistența lui Barițiu în 24 iulie 1837 Gött cere permisiune și pentru o foaie politică în limba română. Abia cu 9 luni în urmă i se permite a redacta o foaie română cu condiția ca din fiecare număr să trimită cite un exemplar cancelariei aulice transilvane și să se țină strict de legile cenzurii.”¹²

În 1836 călătorînd spre București, Cipariu s-a oprit la Brașov, unde s-a sfătuit cu George Barițiu și cu negustorul Orghidan, căzînd de acord să înființeze un organ de presă pentru români în acest centru, unde exista cea mai puternică burghezie comercială din Transilvania. Avînd sprijinul economic al acestei burghezii, ziarul condus de Barițiu a început să apară la Brașov, începînd cu 12 martie 1838, cu titlul „Gazeta de Transilvania” căruia i se adăuga în curînd, ca supliment literar „Foaia pentru minte, inimă și literatură”.¹³ Cu apariția foilor redactate de Barițiu ia ființă, după atîtea încercări și di-buiri, presa politică română din Transilvania. În curînd „Gazeta de

Transilvania" și „Foaia pentru minte, inimă și literatură” au să-și croiască drum nu numai în Ardeal, Banat și Crișana, ci și în principatele române, contribuind la crearea unității culturale române. Scopul principal al gazetelor sale îl vede Barițiu ca un demn urmaș al iluminiștilor români Samiul Micu (Clain), Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, în răspîndirea luminii, a cunoștințelor, în combaterea neștiinței.”¹⁴

La început „Gazeta de Transilvania” a avut un program reformist moderat, în spiritul concepției luminilor. Nici nu s-ar fi putut altfel în acele împrejurări (în Ardeal, în jurul anului 1840). Cu apropierea revoluției din 1848 foaia brașoveană va milita tot mai insistent pentru reforma ordinii sociale existente. Preocuparea principală a „Gazetei” se va îndrepta în mod natural spre problemele social-politice. „Gazeta” apare în mai multe etape, cu întreruperi mai mici sau mai mari, timp de un secol. Ea oglindește totdeauna gîndirea și faptele românilor din Transilvania și Ungaria a vremii. Această revistă a fost deschizătoare de drumuri în istoria presei românești, avînd un prestigiu de mare valoare.

În timpul revoluției a apărut la Pesta „Amicul poporului” (1848) redactat de Sigismund Popp, fruntaș politic din părțile vestice ale Transilvaniei, care la 2 aprilie 1848 propune comitetului revoluționar pestan tipărirea unor ziare populare pentru naționalitățile din Ungaria. „Propunerea sa e acceptată de Kossuth, iar ziarul începe să apară în limbile maghiară, germană, sîrbă și română începînd cu luna iunie 1848. Luîndu-și titlul după L'Ami de Peuple al lui Marat, ziarul lui Sigismund Popp iese de sub tipar la 13 iunie 1848 cu litere chirilice. Era citit în părțile cele mai îndepărtate ale Transilvaniei, dar mai cu seamă în Banat deoarece, aici semna Eftimie Murgu, Alexandru Vlad, Vincențiu Babeș, Ion Avram, Petru Farchici. Ca organ al deputaților români, el a și dat o atenție specială dezbaterilor dietale, problemelor social-politice.”¹⁵

„După revoluția de la 1848-1849, mai cu seamă în timpul regimului liberal și în primul deceniu al dualismului austro-ungar, mișcarea culturală a românilor aflați sub stăpînirea străină a afirmat organe de presă viabile, puternic atașate cauzei poporului, adevărate tribune de luptă și trăire în conștiința românească, al căror aport se

identifică cu însăși istoria luptelor din a doua jumătate a veacului al XIX-lea ...”¹⁶ Unele ziare și reviste românești au avut o apariție scurtă, dar cele mai multe, biruind vicisitudinile iscate de autorități, au rezistat cu vrednicie, fără îndoială prin străduința unor intelectuali luminați și concursul publicului cititor. „Privind situația presei deceniului VII ea ne înfățișează, față de anii precedenți, un răstimp de înflorire, ce consta în apariția mai multor ziare și reviste, cu un rol cultural exigent, dar și de mari greutăți materiale și de represalii politice suferite din partea regimului dualist...” „Un fenomen specific al deceniului VIII la presa românească din Transilvania și Ungaria a fost faptul că ziarurile relativ mici, cu caracter local, conduse de o personalitate politică sau un grup restrins, cu mijloace financiare limitate, n-au mai rezistat.”¹⁷

Cu începutul deceniului șapte a văzut lumina tiparului o sumedenie de reviste românești. Unele erau mai trainice, altele aveau o durată mai scurtă. Între anii 1860–1918 următoarele reviste și ziare românești se aflau la îndemina publicului cititor din Transilvania și Ungaria:

TRANSILVANIA

„Gazeta de Transilvania” (Brașov 1838), „Foaia pentru minte, inimă și literatură” (Brașov 1838), „Organul luminei” (Blaj 1847), „Organul național” (Blaj 1848), „Amicul școlii” (Sibiu 1865), „Telegraful român” (Sibiu 1853), „Arhiva pentru filologie și istorie” (Blaj 1867), „Transilvania” (Brașov, Sibiu 1868), „Foaia școlastică” (Blaj 1873), „Cocoșiu-Roșu” (Brașov 1874), „Foișoara telegrafului” (Sibiu 1876), „Albina Carpaților” (Sibiu 1877), „Amicul familiei” (Szamosújvár, Cluj 1878), „Observatoriul” (Sibiu 1878), „Calicul” (Sibiu 1881), „Cărțile săteanului român” (Gherla 1882), „Școala practică” (Năsăud 1882), „Foaia bisericească” (Blaj 1883), „Tribuna” (Sibiu 1894), „Foaia pedagogică” (Sibiu 1897), „Bunul econom” (Orăștie, Deva 1899), „Revista economică” (Sibiu 1899), „Activitatea” (Orăștie 1901), „Libertatea” (Orăștie 1902), „Răvașul” (Cluj 1903), „Revista catolică” (Baia Mare 1903), „Dreptatea” (Brașov 1905), „Foaia

interesantă" (Orăştie 1905), „Orizontul" (Cluj 1906), „Musa română" (Blaj 1907), „Revista teologică" (Sibiu 1907), „Țara Oltului" (Făgăraș 1907), „Zăvodul" (Cluj 1907), „Țara noastră" (Sibiu 1907), „Arena" (Deva 1908), „Bobirnici" (Orăştie 1910), „Calicul Dimocrat" (Cluj 1910), „Cosinzeana" (Orăştie 1911), „Cultura creștină" (Blaj 1911), „Solia satelor" (Cluj 1912), „Ardealul" (Brașov 1912), „Cuvintul adevărului" (Hațeg 1913), „Noi" (Cluj 1913), „Revista teatrală" (Brașov 1914), „Casa domnului" (Sebeșul-mic 1918), „Gazeta poporului" (Sibiu 1918).

UNGARIA

Budapesta

„Biblioteca românească" (Buda 1821), „Amicul poporului" (1848), „Democrația" (1849), „Concordia" (1861), „Umoristul" (1863), „Familia" (1865, și Oradea), „Gura satului" (1867), „Amvonul" (Bp. – Oradea 1868), „Foaia învățătorilor poporului" (1869), „Federațiunea" (1876), „Șezătoarea" (1882), „Viitorul" (1883), „Poporul român" (Bp. – Arad 1901), „Luceafărul" (Bp. – Sibiu 1902), „Voința poporului" (1903), „Glasul poporului" (Bp. – Lugoj – Bp. 1903), „Cucu" (1905), „Nuelușa" (1906), „Foaia ilustrată (Bp. 1911), „Foaia poporului român" (1911), „Națiunea" (1911), „Razele Aurorei" (1911), „Gazeta română" (1913), „Revoluția socială" (1919).

Banat

„Speranția" (Arad 1869), „Biserica și școala" (Arad 1877), „Deșteptarea" (Lugoj 1879), „Luminătorul" (Timișoara 1880), „Timișana" (Timișoara 1885), „Gazeta poporului" (Timișoara 1885), „Advocatul poporal" (Timișoara 1886), „Foaia diecesană" (Caransebeș 1886), „Convorbiri pedagogice" (Panciova 1887), „Foaia de duminică" (Timișoara 1893), „Dreptatea" (Timișoara 1894, a redactat-o citva timp și DAVID VONIGA, POETUL GIULAN), „Controla" (Timișoara

1895), „Revista Lipovei” (Lipova 1895), „Amicul poporului din Torontal” (Nagybecskerek 1899), „Adevărul” (Arad 1900), „Drapelul” (Lugoj 1901), „Votul poporului” (Timișoara 1903), „Lumina luminei” (Arad 1904), „Dreptatea și lumina poporului” (Timișoara 1904), „Educatorul” (Oravița, Lugoj 1904), „Banatul” (Lugoj 1905), „Economia” (Caransebeș 1905), „Renașterea” (Caransebeș 1905), „Progresul” (Oravița 1907), „Plugul român” (Timișoara 1908), „Baba satului” (Timișoara 1908), „Reuniunea învățătorilor” (Arad 1909), „Zorile” (Timișoara-Caransebeș 1910), „Tribuna poporului” (Arad 1911), „Romanul” (Arad 1911), „Granița” (Caransebeș 1911), „Foaia oficioasă a diecezei Lugojului” (Lugoj 1914), „Lumina” (Caransebeș 1918).

Crișana

„Amvonul” (Oradea 1868), „Vulturul” (Oradea 1892), „Lumina” (GIULA 1895), „Foaia literară” (Oradea 1897), „Adevărul” (Oradea-Buttyin-Körös-Bökény 1908), „Calea vieții” (Vulcan-Arad-Băntania 1916), „Solul păcii” (Körös-Bökény 1916), „Tribuna Bihorului” (Oradea 1918). (Evident, din gama largă a revistelor române aici nu toate au fost amintite.)

Prin urmare vedem s-au fondat multe reviste, dar majoritatea acestora nu și-a împlinit scopul. Unele dintre ele n-au apărut decît în cîteva numere. Lupta pentru cultura națională a fost mai intensivă, a pătruns un cîmp mai larg de luptă. Intelectualitatea română a devenit din ce în ce mai puternică. Pe lingă asociațiile culturale și cazinourile literare presa a fost forumul de exprimare pentru cucerirea drepturilor sociale, culturale și politice. Unele reviste rezistau acestei lupte, altele își încetau apariția. Trebuie încă să amintim faptul că, din anii optzeci, autoritățile maghiare au intentat numeroase procese de presă în contra redactorilor, colaboratorilor revistelor de naționalitate din Monarhia austro-ungară. Acest fapt îl dovedește statistica următoare:

TIMP DE ÎNCHISOARE

<i>Naționalitate</i>	<i>Cazuri</i>	<i>An</i>	<i>Lună</i>	<i>Zi</i>	<i>Amendă</i> (coroane)
Slovaci (1896-1908)	560	91	7	26	42 000
Români (1886-1908)	353	131	10	26	93 000
Germani (1898-1903)	14	2	10	10	7 000
Ruteni (1904)	7	5	—	—	2 000
Sirbi (1898-1906)	4	1	1	—	2 000

Între anii 1860-1918 revistele care au marcat și în mod practic într-un chip mai hotărâtor viața economică, socială, politică și literară română din Transilvania și Ungaria sînt „Familia”, „Transilvania”, „Tribuna” și „Luceafărul”. „... mai toate revistele transilvănene din epocă nu publicau literatură pînă la apariția „Familiei” și a foilor din constelația ei. În Transilvania revistele erau pline de polemice politice interminabile și de aride discuții filologice.”¹⁹ „Spre deosebire de epoca anterioară, în care revistele erau editate de cărturari direct integrați în lupta pentru realizarea progresului social și politic se ocupau în cadrul ei poziții de frunte (Kogălniceanu, Alecsandri, Barițiu etc.) în etapa de care ne ocupăm (— 1870-1918 M. B. —) se observă o intenție de separare a revistelor culturale de viața politică curentă.”²⁰

Perioada liberală a creat un climat favorabil și pentru dezvoltarea presei literare românești: „Ca și publicațiile politice, primele perioade literare românești legate de această perioadă au apărut la Budapesta, aici concentrîndu-se, pe lîngă personalitățile politice și tinerele venit să-și continue studiile universitare în capitala Ungariei. Noile reviste veneau tocmai la timp, fiindcă începînd din anul 1863 „Foaia pentru minte, inimă și literatură” începuse a apărea din ce în ce mai neregulat — în 1865 a dispărut definitiv.”²¹ După dispariția „Foii...” și a „Aurorei Române” a 1 iunie 1865 apare „Familia” la Budapesta ca „foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni” care va deveni din 18 octombrie 1870 „totodată organul publicațiilor

societății pentru fond de teatru român național”. Apare la început de trei ori pe lună, mai tirziu săptăminal. Redactorul și editorul ei fiind, timp de 42 de ani, Iosif Vulcan. În 1880 se mută de la Pesta la Oradea. Intenția lui Vulcan era de a tipări beletristică originală și tradusă, articole biografice, contribuții de istorie, lingvistică și estetică scrisă în „stil ușor”. În rubricile literare primeau loc și traduceri din literatura franceză. A existat o rubrică cu titlul „Revista socială”, în care se publicau știri literare și artistice, informații din străinătate, jocuri distractive etc. La „Familia” au colaborat ca redactori: I. Grozescu, Al. Moldovan, V. Popp, I. C. Drăgescu, Francisc Hossu-Longin și după 1900 Emil Isac. Revista se adresa familiilor românești cu intenția de a contribui la „dezvoltarea spiritului național” și la „dezvoltarea și lărgirea culturii naționale”. În ce privește organizarea materialului publicistic și denumirea rubricilor, „Familia” se aseamănă cu alte publicații care apăreau atunci la Budapesta în limba maghiară (mai ales cu „Nefelejts”). Profilul acestei reviste a fost multilateral și enciclopedic. Domeniile abordate erau: istoria, filologia, pedagogia, științele naturii etc. Alături de Vulcan, la rubricile de cultură generală ale revistei au colaborat, în decursul anilor: George Barițiu, Timotei Cipariu, Alexandru Papiu-Ilarian, Alexandru Roman, Nicolae și Aron Densușianu, N. Petrescu, Gheorghe Sion, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Nicolae Iorga, Iosif Blaga etc. Același efort de reunire a colaboratorilor s-a manifestat în toate privințele: folclor, beletristică, istorie și critică literară. Revista a publicat și multă literatură populară culeasă nu numai din zonele Transilvaniei, ci și din Banat, Bucovina, Moldova și Muntenia. Domeniul în care „Familia” și-a câștigat merite incontestabile rămâne cel al literaturii. Prin paginile acestei reviste a continuat să pătrundă în Transilvania poezia lui Alecsandri. După 1880 începe să publice o nouă generație de scriitori transilvăneni, în frunte cu Ioan Slavici, George Coșbuc. Se prezintă aici și unii scriitori de peste munți ca I. Negruzzi, Alexandru Macedonski, Veronica Micle, Duiliu Zamfirescu, Alexandru Vlahuță. În jurul lui 1900 se prezintă și alți tineri: George Bogdan-Duică, Sextil Pușcariu, Ilarie Chendi, Alexandru Ciura și Șt. O. Iosif, apoi Zaharie Băseanu, Emil Isac, Ioan Agârbiceanu și Octavian Goga. Mulți dintre scriitori și poeți au debutat la „Familia”. În februarie 1866 la puțină vreme du-

pă moartea lui Aron Pumnul, Vulcan primește din Cernăuți, de la un adolescent în vîrstă de 16 ani, care semna Mihail Eminovici, o scrisoare și mai multe poezii. Prima „De-aș avea...” apare în numărul 6 din 19 martie 1866. Iar pe acest tînăr Vulcan l-a botezat Eminescu. Putem afirma, că „Familia” a reprezentat în mod strălucit lupta memorabilă a românilor transilvăneni pe tărîm politic și cultural pentru realizarea idealurilor lor naționale. A oglindit evoluția intelectuală a românilor din Transilvania și Ungaria. Vasile Netea e de părerea că „Familia” „... avea să devină cea mai prestigioasă revistă literară transilvăneană a timpului.”²

A doua revistă remarcabilă și importantă a timpului e „Transilvania”. A apărut ca organul oficial al ASTREI la Brașov în 1863. De la 1880 apare la Sibiu unde e și sediul Asociației Transilvane. Revista „Transilvania” n-a fost un organ publicistic autonom în cadrul Asociației, ci o foaie oficială, legată direct de activitatea științifică și obștească a Asociațiunii. Redactorul responsabil al „Transilvaniei” era totdeauna primul-secretar al ASTREI: George Barițiu între 1868–1889, Ioan Popescu între 1890–1891, Zaharie Boiu între 1892–1895 și Cornel Diaconovici după 1896. Redactorii responsabili menționați au dat revistei un conținut enciclopedic, corespunzător Țelurilor multiple ale ASTREI, iar într-o măsură limitată, i-au imprimat orientare legată de preocupările lor preferate, sau de nevoile pe care le-au crezut mai urgente în acea epocă. George Barițiu a dat revistei un conținut predominant istoric, Ioan Popescu a accentuat în revistă preocupările didactice și educativ-pedagogice, Zaharia Boiu le-a continuat iar Cornel Diaconovici i-a dat o orientare culturală generală cu caracter practic, accentuînd partea de studii și documente literar-culturale. „Orientarea generală a revistei s-a axat pe trei idei de bază, dominante în spiritul intelectualității ardeleni din epocă: crezul latinist al Școlii Ardelene, cu toate consecințele lui în toate domeniile umaniste și de orientare națională; fidelitatea față de principiile revoluției de la 1848, de eliberare socială și națională, de egală îndreptățire a naționalităților, de libertate națională, politică și culturală; credința în forța meșianică a culturii, a ridicării poporului prin luminare, prin școli, prin educație, care era o moștenire vie a Școlii Ardelene, a orientării raționaliste, josefiniste și luministe

a acesteia.”²³ Prin caracterul ei enciclopedic „Transilvania” a cuprins și materialul literar, literatura fiind un factor de primă importanță în conținutul noțiunii de cultură. În „Transilvania” sînt publicate poezii de Iosif Vulcan, Vasile Alecsandri, Zaharie Boiu, Gheorghe Sion etc. Proza este foarte slab prezentată, doar prin reproduceri din Heliade Rădulescu, Gheorghe Asachi și Carmen Sylva și prin scrieri originale de Ieronim Barițiu. În schimb avea un folclor bogat, în domeniul căruia se remarcă culegătorii: Tit Bud, Gavril Todica, Ion Pop-Reteganul. Aceste culegeri sînt completate prin studiile de folclor pe care le-au publicat Iosif Vulcan (Poporul român în poezia sa, Cîntecele haiducești), Grigore Silași (Însemnătatea literaturii române tradiționale, Românul în poezia sa populară, Studiu asupra tuturor ramurilor poeziei populare române), Aron Densușianu (Studii asupra poeziei populare la români), Bogdan Petriceicu Hasdeu (Doina – originea poeziei populare la români), Simion Manguica (Obiceiuri, superstiții din popor), George Barițiu (Despre costumele naționale românești) etc. Găsim încă o serie de traduceri din clasici antici la fel ca și din scriitori moderni (Schiller, Uhland, Heine). Se mai publică aici și articole, studii de literatură, limbă și teatru. „Transilvania” se ocupă și de teme economice, agricole de ex. sub titlul „Epistole agronomice”, ani de-a rîndul publică o serie de articole în care se pun probleme cu caracter agrar și economic de cea mai mare actualitate. În jurul organului de presă al ASTREI se polarizează cei mai de seamă cîrturari din Transilvania. „Revista a rămas mai de grabă un buletin oficial al „Astrei” un fel de magazin conținînd multe și de toate, interesant ca cultură generală, dar minor în fiecare latură în parte.”²⁴

Pe la anii optzeci se întărește și se accentuează lupta națională a românilor atît pe teren cultural, social cît și pe teren politic. În 1881 Partidul Național Român canalizează forțele depuse în acest scop. Se ivește o nouă generație a intelectualității române care declară lupta activistă. Acești oameni fondează în 1884, la 14 aprilie, la Sibiu revista „Tribuna” sub conducerea lui Ioan Slavici. Grupul de fruntași ai vieții culturale ardelenene s-a adresat cititorilor cu un apel patriotic. Deviza sub care apărea revista era: „Soarele pentru toți românii la București răsare”. Titlul „Tribuna” a fost dat de Ioan Bechnitz care

i-a fixat și formatul, litera și organizarea rubricilor. Era un cotidian independent de conducerea Partidului Național Român, dar și-a însușit în mare măsură obiectivele de luptă ale acestuia și a reprezentat ideile generației tinerilor ardeleni ai vremii. Într-un stadiu inițial, care poate fi delimitat cu aproximație între anii 1884-1889, tribuniștii s-au situat, sub toate aspectele, alături de junimiști. După 1889, ei se apropie pe plan politic tot mai mult de cercurile liberale din România, rămânând însă, în ceea ce privește atitudinea în problemele culturale, sub influența lui Titu Maiorescu și a „Convorbirilor Literare”. Apariția „Tribunei” a marcat fără îndoială începutul unei noi etape în viața literară și culturală a românilor transilvăneni. „Tribuna” înseamnă apariția realismului și posibilitățile pe care aceasta le deschide, înseamnă proza lui Slavici și poezia lui Coșbuc, adică literatura națională în cel mai bun sens al cuvântului. La „Tribuna” realismul popular a devenit principala tendință literară, el a fost formulat programatic. Revoluția deschisă de „Tribuna” a mers de la început în două direcții distincte: cea dintâi viza lichidarea grelei moșteniri latiniste, cealaltă urmărea o ridicare din punct de vedere calitativ a literaturii practice în Transilvania la nivel național. Redactorii au urmat să stimuleze și să sprijine literatura originală, inspirată din realitățile satului transilvănean. „Tribuna” sibiană, care a încetat să apară în 1903, ca urmare a proceselor de presă și a neînțelegerilor cu conducerea Partidului Național Român a lăsat o urmă neștersă în viața spirituală a Sibiului și a culturii românești. „A lăsat urme puternice în însăși gândirea estetică a timpului, în atitudinea față de literatura națională și cea străină, față de promovarea noilor genuri literare, a noilor orientări și tendințe.”²⁵

Un moment de seamă în dezvoltarea scrisului beletristic românesc din Transilvania, la începutul veacului nostru, îl marchează revista „Luceafărul”. Apariția publicației la Budapesta, la 1 iulie 1902, a fost pregătită de o tradiție literară și culturală consolidată de „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, „Familia”, „Tribuna” și alte organe de presă românească din Imperiul habsburgic. „Familia” lui Vulcan îmbătrânise și își epuizase ultimele eforturi, nu era sincronizată cu ideile noi ale veacului, soarta „Tribunei” era mereu amenințată de nenumăratele certuri din sinul Partidului Național Român, rămânând

astfel noi publicații, un câmp larg de manifestare în sprijinul ideii naționale.”²⁶ La Budapesta studențimea română era destul de numeroasă – în 1902 se găseau aici peste 100 de studenți organizați în societatea „Petru Maior”. Aceștia țineau o strânsă legătură cu „colonia românească”. Printre acești studenți se găsea Alexandru Ciura, Octavian Goga, Ion Lupaș, Dionisie Stoica, Sebastian Stanca și alții.²⁷ Aceștia publicau în diferite reviste, și în 1902 s-au hotărât să fondeze și ei o revistă în cadrul societății „Petru Maior”, să scoată o revistă a tinerimii universitare. La 10 mai 1902, într-o consfătuire organizată în casa lui Sebastian Stanca din strada Lónyay 11 se constituie comitetul de redacție. „I-a fost urșit lui Al. Ciura să fie nașul Luceafărului. În „Comitetul celor zece” întruniți în ziua de 10 mai 1902... Al. Ciura este ales președinte și propus să găsească un nume publicației. Din cele 25 de titluri propuse, în aceeași locuință, în ziua următoare, a fost ales, în unanimitate, Luceafărul. Botezul revistei a fost sărbătorit, după obiceiul vremii, într-un restaurant de pe malul Dunării.”²⁸ Comitetul de redacție a fost alcătuit din Al. Ciura, redactor-șef, Aurel Paul Bănuț, editor și redactor responsabil și Octavian Goga, Ion Lupaș, Ion Montani, Dionisie Stoica, Ion Lăpedatu, Vasile E. Moldovan, Sebastian Stanca și George Zaria, membri. Revista purta ca subtitlu „Revistă literară”. Apărea în zilele de 1 și 15 ale lunii și își avea redacția și administrația la tipografia „Poporul român” de pe strada Vörösmarty 60/a, unde se tipărea. Scopul acestei publicații era gruparea talentelor tinere, sprijinirea culturii naționale și menținerea unei strânse legături cu masele de cititori. Perioada budapestană a „Luceafărului” durează pînă în anul 1906, luna octombrie, cînd redacția se mută la Sibiu, unde se tipărește pînă în 1914. Aici își avea redacția și administrația în locuința lui Tăslăuanu, pe strada Shewis 2 și se tipărește în tipografia lui W. Krafft.²⁹ (Unde s-a tipărit și prima Enciclopedie Română.) „Primul an de apariție este perioada tatonărilor, Luceafărul era o revistă studențească, fără o cîrmă ideologică sigură și după cîteva luni amenințată și de o puternică depresiune financiară, rezolvată prin intrarea în redacție a lui Octavian C. Tăslăuanu, în 1902. Pregătirea intelectuală a noului redactor asigura stabilirea revistei; mărește tirajul, atrage colaborarea unei noi serii de scriitori din Româ-

nia (Mihai Sadoveanu, I. A. Basarabescu, George Murnu) și ardeleni (Sextil Pușcariu, Ion Agirbiceanu, Ioan Lupaș)".³⁰

La Sibiu a avut noi colaboratori: Cincinat Pavelescu, Aron Cotruș, Onisifor Ghibu, Liviu Rebreanu, Emil Gîrleanu și alții. Ideologia literară artistică a Luceafărului continua tradiția „Tribunei”. Profilul său se tot lărgeste. Pe paginile ei se prezintă noi tendințe și curente literare, culturale. Se poate spune că pentru prima dată o revistă românească din Ungaria și Transilvania își organizează unitar sectorul critic și adoptă o poziție anume față de fenomenul cultural național.

„În condițiile de opresiune socială și națională din Transilvania (și Ungaria, M. B.) presa literară din această provincie s-a dezvoltat greu în lupta cu numeroși factori opozanți sau de inerție. Odată născută, ea a trebuit să treacă în mod firesc prin cîteva faze absolut necesare de cristalizare și găsire a unei formule, faza de culegere de tip crestomatic (Crestomaticul românesc; 1821), de almanah (Biblioteca românească, 1821), de magazin (Foile duminicii, 1837) sau de gazetă de știri social-politice (Foaia de săptămînă, Foaia literară, 1837-38). Abia odată cu apariția celor două foi ale lui G. Barițiu (Foaie pentru minte... 1838 și Gazeta de Transilvania, 1838) presa literară românească din această provincie se poate socoti deplin întemeiată, găsindu-și o tradiție și un mod de a exista.” „Foaia” se va ocupa mai mult de probleme literare și culturale, lăsînd problemele politice în seama „Gazetei”. Foile barițiene vor găsi apoi un sprijin important din partea lui Timotei Cipariu care va scoate la Blaj mai multe periodice, printre care și prima revistă cu caracter filologic „Arhivul pentru filologie și istorie, 1867”. Încercarea lui de a edita o revistă pur literară de tip modern (1850) nu a avut sorți de izbîndă și abia Iosif Vulcan (cu Familia, 1865) va realiza această performanță, de considerabil efect pentru viața literară a țării. E de la sine înțeles că în acest cadru social-istoric și cu forțele literare de care dispunea provincia, viața literară a fost dominată multă vreme de culturalism și de tendințe iluministe. Meșianismul înăscut și pedagogic al provinciei a făcut ca și literatura să capete trăsăturile unei arte militante, traducînd în termeni literari un program social și național de primă necesitate. Emanciparea prin cultură trebuia să pornească

mai întâi de la emanciparea limbii, de la fixarea normelor și regulilor ei, de la instituirea unei limbi naționale unitare. Din această cauză discuțiile filologice, cu caracter lingvistic, vor domina multă vreme peisajul publicistic transilvănean, care va deveni câmpul de confruntare al ideilor filologice de peste munți cu ideile latiniste ale școlii etimologice transilvănene, reprezentată de Cipariu și adepții lui. În altă ordine de idei viața literară transilvăneană va cunoaște de timpuriu contactul viu și sănătos cu literatura populară.”³¹

La Budapesta – important centru pentru presa românilor transilvăneni – apar și primele reviste umoristice-satirice. Frământările naționale, sociale au avut ecou puternic și în paginile acestora. Primele reviste satirice sînt „Tutti frutti” (1861), „Strigoii” (1862) și „Umoristul” (1863) continuat de „Gura satului” (1867), „Priculiciu” (1872). Dar cea mai consistentă și durabilă revistă a fost „Umoristul” (1863–1867) fondată de Iosif Vulcan și avocatul său George Ardelean. Aceasta se orienta și ținea seamă de profilul revistelor maghiare similare de la Pesta: „Kakas Márton Albuma”, „Nagy Tükör”, „Üstökös” și mai ales „Bolond Miska”.³² În jurul publicațiilor satirice ardelenice se grupează intelectuali români cu studii juridice, originari mai cu seamă din Banat și Crișana, în frunte cu M.V. Stănescu, George Ardelean, Iosif Vulcan și Iuliu Grozescu.³³

În evoluția presei satirice se marchează mai multe etape. Una se accentuează în timpul regimului dualist, și mai ales în decenile șapte și opt ale secolului al XIX-lea. Această epocă e caracteristică prin intensificarea luptei de eliberare socială și națională. Într-o altă etapă, în primii ani ai secolului al XX-lea, în publicistica satirică se afirmă din nou gazetarii din vestul Transilvaniei, încheind ciclul foilor umoristice, început de ei tot la Pesta, cu „Cucul” (1905) și „Nuclușa” (1906).³⁴

În revistele satirice și umoristice moravurile corupte nu vor fi trecute cu vederea, dar interesează mai ales acele materiale a căror atitudine critică este legată de interesele comune ale românilor, întreaga acțiune fiind dinamizată de ideea emancipării naționale și sociale. În centru stătea viața politică din Transilvania și Ungaria, incidental se fac și aluzii la viața politică europeană.³⁵

Trebuie amintit faptul că și primele publicații școlare au luat naștere în Transilvania. În așezămintele de învățămînt românesc din se-

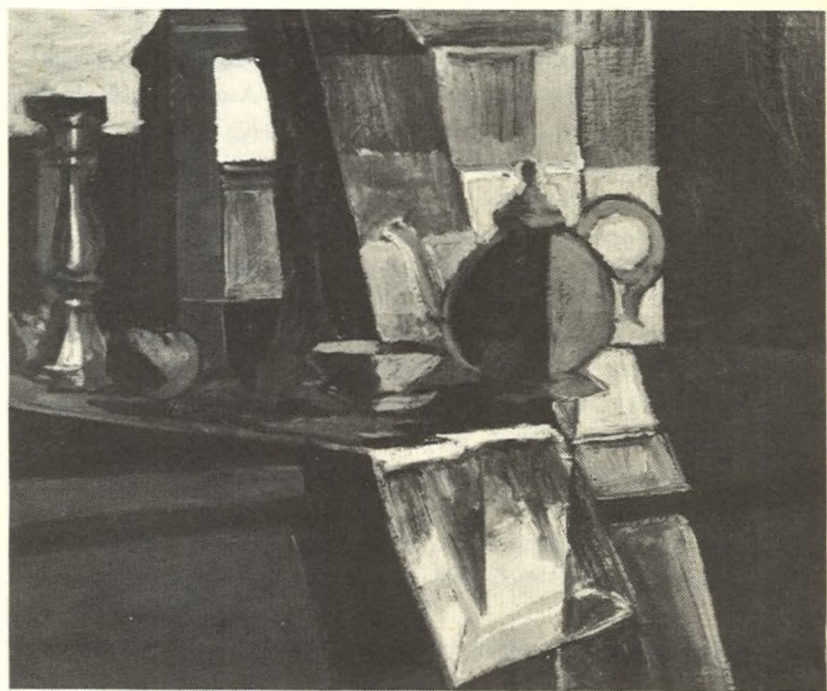
colul al XIX-lea exista o viață culturală de mare valoare, care se oglindește printr-o activitate teatrală, editorială etc. ASTRA a constituit un reazăm și un „model” pentru societățile de lectură ce se vor naște după 1859, în centrele cu populație română: Satu Mare (1859), Cluj (1861), Beiuș (1862), Blaj (1864), Orăștie (1864), Cernăuți (1866), Suceava (1867), Arad (1867), Brașov (1868), Năsăud (1868), Gherla (1869), Caransebeș (1869), Timișoara (1872), Lugoj (1878) etc. „Vor exista în Transilvania din perioada stăpînirii habsburgice și a dualismului austro-ungar cîteva centre de cultură românească ale căror vestite instituții de învățămînt, organizînd societăți literare, vor da un puternic impuls nașterii și dezvoltării presei școlare.”³⁶ Prima tipăritură școlară apare la Oradea în anul 1854. Este vorba de „Diorile Bihorului – Almanac Național, de la Societatea de Leptură a Junimei Romane, studiate de la școlile orădene”. De apariția acestei societăți este strîns legat numele profesorului Alexandru Roman, una din cele mai strălucite figuri de dascăli din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Tot această societate orădeană a editat un alt almanah cu titlul „Fenice Almanacu beletristicu de la Societatea de leptură a junimei romane studioase la Academia de drepturi și Arhigimnaziul din Oradea-Mare” (1867). Acesta conține 24 de poezii și trei nuvele.³⁷ La Sibiu apare o foaie manuscrisă „Speranța” scoasă de elevii și studenții Institutului teologic între 1865–67. Iar la Budapesta apare „Rosa cu ghimpi” (1877–1894) revista studenților din cadrul societății „Petru Maior”, primul ei redactor fiind Lazar Petrovici.

În sfîrșit, despre istoria presei române din Transilvania și Ungaria putem afirma, că „Presa Transilvaniei a fost timp de un secol laboratorul uriaș al conștiinței naționale...” „... ea era deschisă tuturor și trebuia să săvîrșească totul”.³⁸ Din momentul apariției, presa a fost o puternică oglindă, seismograf al vieții politice, sociale și culturale.

1. Mircea Popa – Valentin Tașcu: Istoria presei literare românești din Transilvania pînă la 1918. Cluj, 1980. p. 11–14.
2. Victor Chereșteșiu: Scrieri istorice. București, 1979. p. 122.
3. Idem.
4. Ioan Lupaș: Studii, conferințe și comunicări istorice vol. III. Sibiu, 1941. p. 129.
5. Victor Chereșteșiu: Scrieri istorice. București, 1979. p. 123.
6. I. Hangiu: Reviste și curente în evoluția literaturii române. București, 1978. p. 10.
7. Ioan Lupaș: Din trecutul ziaristiceii românești. Arad, 1916. p. 13.
8. George Em. Marica: Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenne din sec. al XIX-lea vol. I. Cluj, 1977. p. 228.
9. Mircea Popa – Valentin Tașcu: Istoria presei literare românești din Transilvania pînă la 1918. Cluj, 1980. p. 45.
10. Victor Chereșteșiu: Scrieri istorice. București, 1979. p. 124.
11. Ioan Lupaș: Din trecutul ziaristiceii românești. Arad, 1916. p. 14.
12. Idem. p. 16.
13. Ioana Botezan: Contribuția lui T. Cipariu la dezvoltarea ziaristiceii românești din Transilvania în preajma anului revoluționar 1848, în *Apulum*. 1969. p. 96.
14. Victor Chereșteșiu: Scrieri istorice. București, 1979. p. 127.
15. Mircea Popa – Valentin Tașcu: Istoria presei literare românești din Transilvania pînă la 1918. Cluj, 1980. p. 85.
16. Florica Dudaș: Presa românească din Transilvania în preajma și în timpul războiului pentru independența de stat a României (1876–1878) în Crișia, 1977. Oradea, p. 147.
17. Idem.
18. Jászai Oszkár: A Habsburg Monarchia felbomlása. Budapest, 1983. p. 430.
19. Emil Manu: Reviste transilvănene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În: Reviste literare românești din ultimii decenii ale sec. XIX-lea. București, 1974. p. 274.
20. G. Antonescu: Un proiect de revistă cultural-literară la 1866. În:

Studia Universitatis Babeş-Bolyai Series Philologia Fasciculus I/1969. p. 99.

21. Vasile Netea: Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881). București, 1974. p. 343.
22. Idem.
23. Bucur Tincu: Transilvania (1868-1900). În: Reviste literare românești din ultimele decenii ale sec. XIX-lea. București, 1974. p. 25.
24. Mircea Popa - Valentin Tașcu: Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi pînă la 1918. Cluj, 1980. p. 76.
25. Idem. p. 262.
26. Nae Antonescu: Seriile „Luceafărului” în Transilvania. 1977/7. p. 32.
27. Mihail Triteanu: Luceafărul (1902-1920). București, 1972. p. 10.
28. Nae Antonescu: Seriile „Luceafărului” în Transilvania. 1977/7. p. 32.
29. Mihail Triteanu: Idem. p. 20.
30. Nae Antonescu: Idem.
31. Mircea Popa - Valentin Tașcu: Idem. p. 260-261.
32. Istoria literaturii române vol. III. Editura Academiei, București, 1973. p. 548.
33. Livia Grămadă: Presa satirică românească din Transilvania (1860-1918). Cluj, 1974. p. 13.
34. Idem. p. 15.
35. Stelian Vasilescu: „Umoristul” - prima revistă a lui I. Vulcan. În „Familia”, 1983/6. p. 5.
36. Tudor Opriș: Reviste literare ale elevilor (1834-1974). București, 1977. p. 24.
37. V. Curticăpeanu: Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918. București, 1968. p. 25.
38. Ion Breazu: Literatura Transilvaniei. Casa Școalelor, 1944. p. 45.

GHEORGHE PETRUȘAN

Lupta lui Iosif Vulcan pentru întemeierea unui teatru român în Ungaria și Transilvania

Revoluția din 1848 constituie o dată fundamentală în istoria zburcumată a românilor din Transilvania. 1848 este anul marilor speranțe, dar și al marilor decepții. Se știe că aspirațiile sociale și politice ale națiunii române nu au fost satisfăcute decât parțial și că după această dată, timp de mai multe decenii, nu se întrevădea nici o posibilitate reală de a fi îndeplinite. De aceea în deceniile

următoare intelectualitatea română din Transilvania și Ungaria își acumulase aproape toate forțele spirituale în domeniul cultural și literar. Activitatea culturală și literară a românilor de pe aceste meleaguri urmărește însă tot un scop politic, și anume, trezirea și întărirea sentimentului național. Mai mulți tineri inflăcărați de ideea de afirmare și ridicare a poporului român din Transilvania, pentru realizarea năzuințelor culturale și literare, simt necesitatea de a se grupa în jurul vreunei reviste. În acest scop scoate Iosif Vulcan, în anul 1865, la Budapesta, revista „Familia”, foaie beletristică și socială, care sub conducerea lui are să apară, fără întrerupere, timp de 42 de ani (1865–1906; de la 1880 apare la Oradea).

Iosif Vulcan este însă în a doua jumătate a secolului trecut, nu numai animatorul presei, prozei și poeziei, ci și figura centrală a luptei pentru promovarea teatrului românesc în Ungaria și Transilvania. Dacă începuturile teatrului în Muntenia se leagă de numele lui Ion Heliade-Rădulescu, iar în Moldova de al lui Gheorghe Asachi, primii pași în mișcarea teatrală din Transilvania se datoresc activității stăruitoare a redactorului revistei „Familia”.

În Muntenia, Heliade-Rădulescu, în prima parte a secolului al XIX-lea, ia măsuri importante pentru înviorarea vieții teatrale. „Societate literară”, întemeiată în 1827, este transformată, în 1833, în „Societate filarmonică”, cu scopul de a crea un teatru, a pregăti actori și a sprijini dezvoltarea dramaturgiei române.¹ Primele reprezentanții de elevi au loc în 1833, jucind tragediile „Mahomet” de Voltaire și „An-

fitrion" de Molière, traduse de Heliade-Rădulescu.² Tot în interesul promovării vieții teatrale și în special a dramaturgiei, în 1835 Rădulescu scoate „Gazeta Teatrului Național”.³

În Moldova, Gh. Asachi întemeiază un teatru de societate în casa hatmanului Costache Ghica, jucind în 1816 piesa „Mirtil și Hloe”, prelucrată de el după Gessner și Florian. În 1836, Asachi înființează o școală filo-dramatică pentru a pregăti artiști. Prima reprezentație a acestei școli are loc în 1837 și sînt jucate piesele „Laperius” și „Văduva vicleană”, prelucrată de Asachi.⁴

Teatrul din Ardeal s-a dezvoltat sub imboldul teatrului german și maghiar, precum și sub influența turneelor formațiilor teatrale din Principate.⁵ Sub conducerea lui G. Barițiu și Timotei Cipariu, în 1832 se înființează o societate de diletanți care joacă, printre altele, „Ecloga pastorală” de T. Cipariu.⁶ În 1838 se formează alte societăți la Brașov, iar în 1847 la Seghedin un greco-sîrb cu numele Foti întemeiază „Societatea românească cantatore teatrale”, care dă reprezentații la Brașov, Sibiu, Orăștie, jucind și piesa „Iorgu de la Sadaruga” de Alecsandri, fiind astfel primii care pun în scenă piesa marelui poet în Transilvania.⁷

În formarea gustului pentru teatru la românii din Ardeal au avut un mare rol turneele trupelor Fany Tardini (1863, Brașov),⁸ Mihail Pascaly (1868, Sibiu, Arad, Timișoara)⁹ și Matei Millo (1870, Brașov, Cluj, Arad, Oradea).¹⁰ Aceste reprezentații au fost extrem de populare în Transilvania. La Oradea, de exemplu, unde exista încă din 1851 o „Societate de lectură”, ale cărei ședințe literare erau socotite ca adevărate sărbători naționale, Matei Millo a fost primit cu multă căldură: „Am fost primit ca un rege”¹¹ – spune artistul după un turneu. De la reprezentațiile acestor trupe Iosif Vulcan nu a lipsit niciodată, iar reîntorcindu-se acasă, scria despre ele în revista sa articole entuziaste.

Pe lângă trupele teatrale din Principate asupra lui Vulcan au avut o mare influență și spectacolele văzute la București în timpul excursiei din anul 1868. „Frumoasă e misiunea unui teatru, de trei ori sublimă e misiunea teatrului național din București. Membrii săi, ca niște apostoli ai limbii și naționalității noastre, au să dezvolte spiritul național nu numai în o țară; ei au să propage marea idee și la

confrații lor din alte țări”.¹² Trebuie menționat faptul că Vulcan vede în teatru și o bună posibilitate de răspindire a limbii și spiritului național, fapt pentru care milita și prin revista „Familia” și care se găsea în focarul întregii sale activități culturale.

Iosif Vulcan, probabil pe baza experiențelor dobândite în Franța (1867), aștepta din partea boierimii și aristocrației române un sprijin considerabil, ba în acest ajutor al claselor superioare vede singura soluție a dezvoltării teatrului și dramaturgiei: „La alte națiuni boierii nu numai susțin teatrul prin abonamente, ci sacrifică sume considerabile pentru premiera pieselor originale.

Repertoriul nostru teatral e sărac în piese originale. Și aceasta e rana ce avem s-o vindecăm mai întâi. Ce frumos ar fi dacă aristocrația română ar veni într-o zi și ar zice: „Iată un capital!”¹³ . . . Să sperăm că boierii români vor face într-o zi această surprindere plăcută și atunci teatrul național va înflori, va fi în stare a corespunde adevăratei sale misiuni, căci literatura noastră teatrală se va înmulți cu piese originale de un preț literar.”¹⁴

Ideea de promovare a teatrului român bazată, în primul rînd, pe sprijinul boierimii o să fie părăsită de către Vulcan, căutînd alte posibilități pentru traducerea ei în viață.

Cele două impulsuri, turneele lui Pascaly și Millo, pe de o parte, și călătoria pe care o face la București (1868), pe de alta, grăbesc hotărîrea lui Vulcan de a pune bazele întemeierii unui teatru în Transilvania. În paginile revistei sale „Familia” începe o mare propagandă cu scopul de a răspîndi această idee în rîndurile maselor și, mai ales, pentru a cîștiga sprijinul tinerimii intelectuale. Munca de lămurire a făcut-o cu multă pricepere, apelînd în primul rînd la simțul național, reușind astfel să cîștige ajutorul moral și material al unei largi mase de intelectuali și a cîtorva burghezi mai luminați.

Sosînd din România sau de la reprezentațiile trupelor din Principat, aproape în fiecare număr al „Familiei”, în rubrica „Suvenir de călătorie” sau „Conversație cu cititoarele” ridică problema teatrului, accentuînd importanța acestuia în viața unei națiuni. „Deosebit mă interesează teatrul național, de care n-am văzut nicicînd. Doream s-aud limba noastră dulce și sonoră răsunînd de pe scenă; și acest dor îmi șoptea neconținut să mă duc cît mai curînd.

Ziarele anunțară că eminentul nostru artist, domnul Pascaly va a-
ranja cu trupa sa citeva reprezentări la Gherla, pe timpul adunării
generale a „Sociațiunii” (Asociația Transilvăneană); eu însă doream să
văd mai mult piese, și astfel dorința mea mă mîna la Arad, unde
chiar atunci publicul avea ocazia a se delecta în scena română. Și ce
bine că mă dusei la Arad, căci, precum știți, domnul Pascaly nepu-
tînd merge la Gherla; aș fi fost lipsit de plăcerea de a vedea teatrul
român”.¹⁵ Vulcan, pentru realizarea scopului său, întreține legături
cu reprezentanții de seamă ai teatrului din România, stă de vorbă cu
conducătorii trupelor de dincolo de Carpați ce dau spectacole în Ar-
deal. Scopul pe care îl urmărea era că ideea înființării unui teatru
român în Transilvania să pătrundă în toate părțile locuite de români
și acela de a cere ajutorul moral și economic al tuturor românilor. La
Arad l-a vizitat pe Mihail Pascaly cu care a avut „un discurs relativ
la literatura dramatică și arta teatrală. Domnul Pascaly – mărturi-
sește Vulcan – îmi descrie cu culori vii starea teatrului român de
dincolo de Carpați – îmi înșiră osbtacolele cu care au a se lupta ar-
tiștii noștri naționali, apoi atinserăm și de fondarea unui teatru na-
țional în Imperiul austriac”.¹⁶ Vulcan era deci bine informat de soar-
ta teatrului din România, fiind conștient și de necesitatea creării unui
repertoriu național. În timpul șederii sale la București, unde, după
cum spune Vulcan, „teatrul fu principalul meu studiu”,¹⁷ cu durere
trebuie să constate că „aici piesele străine se preferează mai mult”.
„Speram însă – scrie în același loc Vulcan – că în viitor și piesele
noastre originale vor ocupa loc în repertoriul teatrului național”.¹⁸
Vulcan și în această privință va face tot posibilul. Pentru acoperirea
acestor goluri, Vulcan, cu cîțiva ani mai tîrziu, are să scrie cu o gra-
bă uimitoare o serie de piese de teatru.

După un an de muncă de lămurire, în 1869, lansează un apel inti-
tulat „Să fondăm teatru național”,¹⁹ în care își expune concepția de-
spre însemnătatea teatrului în educarea poporului, în cultivarea lim-
bii naționale și a gustului pentru frumos. Referindu-se la situația na-
ționalităților și la perioada relativ stabilă a Imperiului austro-ungar,
Iosif Vulcan ajunge la concluzia că o națiune numai prin cultură și edu-
cație poate să se mențină. „Secolul prezent – scrie Vulcan – e secolul
civilizației; astăzi învingerea forței și puterii nu are durată lungă;

popoarele nu se mai subjugă cu arma, ci prin cultură... Nimic nu durează în eternitate decât numai una: știința... Oricare națiune care vrea să trăiască și să joace un rol oarecare în istoria universului are imperativa necesitate de-a se îngriji de acele mijloace prin care să poată avânta la acel grad al culturii, de unde să privească fără frică și gelozie asupra celorlalte națiuni.

Mijlocul prim și cel de frunte pentru acest scop e educația... Dar unde să ne educăm? Sînt trei locuri de cultivare: biserica, școala și teatrul... Ferice de națiunea care posedă această trinitate sfîntă!... Fondarea unui teatru național român în Imperiul austriac nu are mai puțină importanță decât înființarea a cîtorva școli... Școlile se pot face de către comunitățile singuratice, – iar teatrul numai prin concursul națiunii întregi, ... trebuie dar să fondăm și un institut mai mare, care să reverse lumina sa în cerc mai larg, asupra tuturor generațiilor!

Acest institut este teatrul, unde pot să intre juni, bătrîni, învățați și cei ce nimic nu știu citi, adică și aceia pe care în școli nu-i mai putem instrui. Teatrul este cea mai mare școală morală, cea mai mare școală de educație, pe lîngă biserică și școală; este un templu al moralității, al luminei și al științei, „care”... dezvoltă în noi gustul frumosului, gustul bunei-cuviințe... scena redeșteptînd suvenirile trecutului, reîmprospătînd gloriile străbune, victoriile, luptele lor pentru libertate și independență, ne înalță sufletul, stîrnește în inimele noastre sacra dorință de a-i imita, căci teatrul e școala cea mai practică... E mare, înaltă și nobilă chemare a teatrului, și cînd știe a se ține la înălțimea misiunii sale, conduce poporul la glorie și măreție!”... Iată de ce consideră Vulcan că trebuie „să avem și noi românii de aici un templu al Thaliei române, care să nu fie numai un loc de petrecere și distracție, ci un institut pentru cultivarea limbii noastre... pentru deșteptarea, dezvoltarea și cultivarea simțului și spiritului național... să ne întrunim cu toții și să fondăm un teatru național!”²⁰ Sînt idei și idealuri pentru realizarea cărora Iosif Vulcan are să lupte o viață întreagă.

După ce arată în principiu menirea și importanța vitală a teatrului în viața culturală a românilor din Imperiul habsburgic, Iosif Vulcan face cîteva propuneri concrete referitoare la adunarea unui fond

din care se vor putea depune bazele unui „templu al Thaliei române”. Accentuează faptul că adunarea fondului necesar pentru un teatru va fi posibilă numai prin contribuția întregii națiuni române. Neputînd aștepta nici un sprijin din partea statului, Vulcan se adresează tuturor românilor: „Să-și facă fiecare român datoria! Să contribuie cu o sumă cît de bagatelă, și Thalia română în scurt timp va avea și în Imperiul austriac un templu modest”.²¹ Propune să se înființeze undeva „un comitet din bărbați de încredere”, care să primească „oferte din toate părțile”, să se organizeze baluri, concerte și reprezentații teatrale de amatori în sprijinul teatrului național.

Tot cu acest scop se adresează Iosif Vulcan „pe calea ziaristicii către frații de peste Carpați”, rugîndu-i să vină într-ajutorul ardelenilor. Apelul transilvănenilor nu a fost respins de către confrății din România, căci „Familia” ne informează despre „Reprezentăția teatrală din București în beneficiul teatrului nostru de dincoace de Carpați”²² a Teatrului Național. Sub conducerea lui V. A. Ureche, directorul teatrului, o grupă de studenți a dat un spectacol pentru sprijinirea înființării teatrului din Transilvania, care apoi va fi urmată de mai multe manifestări asemănătoare. Teatrul proiectat, după propunerea lui Vulcan, s-ar înființa la Brașov, pentru că acesta e „unicul oraș de dincoace de Carpați în care elementul românesc este compact”. Redactorul „Familiei” consideră că „fondat o dată un teatru național la Brașov, acesta ar servi drept azil stabil pentru artiștii români teatrali care se ivesc de dincoace de Carpați”.²³

Inițiativa lui Vulcan a avut mare răsunet în rîndurile intelectualității române din Transilvania. „Familia” va deveni centrul de dezbatere al acestei probleme, iar Vulcan – conducătorul mișcării generale ce a pornit pentru înfăptuirea operei începute.

Primul care salută ideea lui Vulcan de a întemeia un teatru român în Ardeal este Ion Lapedatu. El propune ca să se organizeze conferințe literare pentru răspîndirea culturii în toate părțile țării, iar sumele de bani încasate s-ar aduna pentru înființarea teatrului.²⁴

Preotul Nicolae Butariu în articolul „La fondarea unui teatru național”²⁵ sesizează ecoul însuflețitor al propunerii lui Vulcan în rîndul românilor ardeleni. „Toți românii au primit cu însuflețire această propunere”, spune N. Butariu, pentru că a exprimat „o idee genera-

lă”, „a vorbit de dorința noastră comună”, subliniind necesitatea ca „să se compună un comitet care să primească asupra-și sarcina de a conduce mai departe cauza teatrală.”⁴

Vestea întemeierii unui teatru s-a răspândit repede în multe părți ale țării, căci încă în anul 1869 această inițiativă a fost salutăată și de un cărturar bănățean. G. Crăciunescu, în articolul intitulat „Ecou din Banatul temeșian la fondarea unui teatru național”, apărut în „Familia”, încuviințează cu mare însuflețire strădania lui Vulcan: „Lipsa, folosul și importanța unui teatru național românesc dincoace de Carpați prea nimerit le-a arătat dl redactor al acestei foi, care a adus prima dată pe tapet această idee măreață”.²⁶

Că prin îmbrățișarea situației teatrului din Transilvania Iosif Vulcan a exprimat într-adevăr dorința tuturor păturilor dornice de cultură se vedește, printre altele, și în următoarele rînduri publicate în „Familia” de către M. Străjan: „Simpatia cu care a fost salutăată această idee arată că stimabilul ei autor a fost un adevărat interpret al dorinței și cugetării comune... ideea înființării unui teatru la noi poate nici într-un timp nu ar fi fost mai binevenit decît astăzi”.²⁷

Inițiativa lui Iosif Vulcan e sprijinită și de tînărul poet M. Eminescu, student pe atunci la Viena, care își expune părerile în legătură cu problemele teatrului din Transilvania în articolul publicat tot în „Familia”, „Repertoriul nostru teatral”.²⁸ Exprimîndu-și în el opinia „asupra acestei chestiuni tot atît de frumoasă, pe cît și de folositoare” care „prinde din ce în ce mai mult aripi și dimensiune”, M. Eminescu îi îndeamnă pe dramaturgii ardeleni să contribuie și ei la alcătuirea unui repertoriu pentru că piesele lui Alecsandri sint „... prea local scrise” și nu ar fi înțelese dincoace de Carpați. În continuare, poetul face o succintă analiză a situației dramaturgiei române contemporane.

După ce ideea înființării unui teatru a fost sprijinită de cei mai înflăcărați intelectuali români, Iosif Vulcan, cu sprijinul familiei Mocioni, a publicat la 19 februarie 1870 în „Familia” un apel „căt-re inteligența română din Budapesta”, care consideră că „necesitatea înființării unui teatru național pentru românii de dincoace de Carpați o simte întreaga românie... deci un început serios și regulat pentru rea-

lizarea ideii nu se mai poate amina, căci fiecare minut pierdut aduce daune imense și responsabilitate mare față cu viitorul”.²⁹

Prin urmare, după o muncă susținută de lămurire a sosit timpul să se treacă la fapte concrete. Astfel, dr. Iosif Hodoșiu, deputat român în parlamentul din Budapesta, la o ședință, îmbrățișînd ideea înființării teatrului în discuție, cere să se voteze un ajutor de 200 000 de forinți pentru acest scop.³⁰

La inițiativa lui Vulcan, la 28 februarie 1870, în cadrul întrunirii tinerilor din Budapesta care a avut loc în casa lui George Mocioni, se alege o comisie de cinci persoane care își asumă sarcina de a alcătui un „Program preparativ” în vederea constituirii unei „Societăți pentru crearea unui fond spre a înființa un teatru român”.³¹ Drept rezultat al acestei ședințe a fost lansarea unui „Apel către publicul român”, semnat de dr. Iosif Hodoșiu, ca președinte și I. Vulcan ca secretar³², publicat în toate ziarele ardelen, ajungînd chiar pînă la „Convorbiri literare”³³, care atrage atenția cititorilor săi „a-supra acestei frumoase întreprinderi”. Acest apel, care subliniază din nou ideea susținută deja în mai multe rinduri după care teatrul „e unul dintre acele institute care sînt în serviciul naționale”, a avut scopul să pregătească convocarea unei ședințe cu participarea unui public mai numeros, în cadrul căreia să se aprobe înființarea „Societății pentru fond de teatru român” și să se aleagă membrii conducători ai acestei societăți.

Convocarea acestei adunări, eveniment de însemnătate istorică în viața teatrală a românilor din Transilvania, nu a întîrziat mult timp. La 4-5 octombrie 1870, la Deva, se ține inaugurarea „Societății pentru fond de teatru român”, se votează statutele și se alege comitetul de conducere compus din președintele dr. Iosif Hodoșiu, vicepreședintele Alexandru Mocioni, secretarii Iosif Vulcan și August Horsia și casierul V. Babeș. Discursul festiv a fost ținut de Iosif Vulcan, persoana cea mai competentă în această problemă. Într-o atmosferă festivă și emoționantă, I. Vulcan trasează sarcinile acestei societăți și își expune concepția sa bine cunoscută deja despre menirea teatrului: „Teatrul e un templu al frumosului și adevărului etern... În acest templu scena e cea mai practică oglindă a vieții omenești. A-

ceastă oglindă ne reflectează inima omenească cu toate însușirile sale”.³⁴

Problema în discuție este tratată în cuvinte elogioase, toate la superlativ, dar din dosul acestora putem desprinde aspirația entuziastă a unor intelectuali pentru ridicarea poporului prin cultură și responsabilitatea lor în evoluția spirituală a neamului românesc din Transilvania. Semnificația social-politică a evenimentului este evidentă. Teatrul este conceput ca o „școală de cultură națională pe al cărei frontispiciu sta scris: „Limbă și naționalitate”. El are menirea „să reînălțe națiunea noastră la locul ce-i compete în concretul națiunilor . . . Dar pentru acest scop – afirmă Iosif Vulcan – trebuie să deșteptăm spiritul național amortit!”³⁵ Așadar, tendința lui Vulcan de a lega problema înființării unui teatru român de existența națională a poporului său este o continuare logică a ideii sale fundamentale după care astăzi „popoarele nu se mai subjugă cu arma, ci prin cultură” și că națiunea „care vrea să trăiască și să joace un rol oarecare în istorie” trebuie să acorde o deosebită atenție educației naționale. Accentuarea problemei legate de existența națională a intelectualității române, ca și a celorlalte naționalități, constituie un mijloc de contrabalansare a politicii de deznaționalizare a Imperiului austro-ungar.

La 10 mai 1871, statutele „Societății pentru crearea unui fond de teatru român” sînt aprobate de Ministerul de Interne, astfel de la această dată „Societatea . . .” dispune și de consimțămîntul oficialităților. „Familia” mai anunță și faptul că reședința comitetului de conducere este la Budapesta, iar societatea poartă numele de „Societatea pentru fond de teatru român”, înființată cu scopul de a crea un fond „din care să se construiască un teatru național român”.³⁶

Adunările anuale ale societății, ținute în cele mai mari orașe din Transilvania, ca de ex. Satu Mare, Timișoara, Reșița, Blaj etc., devin adevărate sărbători naționale, oferind membrilor societății „să arboreze stindardul culturii naționale prin unele locuri pe unde limba, literatura și muzica națională nu prea luaseră încă avînt”.³⁷ La aceste întruniri, Iosif Vulcan ținea prelegeri despre importanța și misiunea teatrului, despre problemele repertoriului român etc.

De la 1870 pînă la 1895 sediul societății a fost la Budapesta. La această dată însă Iosif Vulcan, care se stabilise în 1880 la Oradea,

unde fusese mutată redacția „Familiei”, „consideră că colonia română din Budapesta a scăzut și astfel este greu a compune comitetul central al societății”³⁸, propunând ca sediul societății să se mute din Budapesta într-un oraș situat în „mijlocul românilor”. Într-adevăr, Budapesta era tot mai puțin prielnică pentru activitatea societății, deoarece la sfârșitul secolului se înăspresc luptele politice, în urma cărora se fac diferite restricțiuni în politica față de naționalități. Sediul societății devenise astfel, de la 1895, orașul Brașov.³⁹

Încă din primul an de existență (1870), „Societatea pentru fond de teatru român” a avut ca organ de presă revista „Familia”, pînă în 1898, cînd apare la Brașov cel dintîi „Anuar”, cu scopul de a demonstra realizările societății.⁴⁰

Dificultățile pe care societatea avea să le întâmpine de-a lungul anilor erau multe și complexe, Iosif Vulcan a rămas însă pînă la sfârșitul vieții sale un devotat adept al idealurilor formulate în primii ei ani de existență. Chiar în momentele cele mai desperate, cînd mulți nu mai credeau în realizarea scopului ei principal, înființarea unui teatru român în Transilvania, Vulcan muncea cu rîvnă și încredere. În 1903, la ședința anuală a societății ce avusese loc la Sebeșul Săsesc, el spune următoarele: „De acum începe o epocă nouă în viața societății noastre... începe să se întrupească visul meu din tinerețe, vis care a devenit steaua conducătoare a vieții mele”.⁴¹ Idealul vieții lui în condițiile politice și sociale de atunci nu a putut fi realizat, totuși eforturile depuse de reprezentanții societății nu au fost zadarnice. Viața teatrală din Ardeal a luat un avînt considerabil. Sub egida „Societății pentru fond de teatru român” s-au înființat o mulțime de trupe artistice de amatori care cutreierau satele și orașele transilvănene locuite de români. În vederea adunării unui fond pentru zidirea teatrului român s-au organizat reprezentații teatrale, concerte, baluri, iar adunările „Societății” erau urmate de fiecare dată de serate culturale, cu participarea trupelor ambulante, a ansamblurilor de dansuri și a asociațiilor corale, contribuind la întărirea conștiinței naționale, la menținerea etnică a românilor.

Scopul „Societății pentru fond de teatru român” a fost, pe lîngă întemeierea unui teatru permanent, și organizarea de reprezentații culturale și sprijinirea la studii a viitorilor actori. Din fondul societății,

care în 1906 era circa 600 000 de coroane, s-au asigurat burse pentru tinerii care studiau arta dramatică și muzicală, cum au fost Zaharia Bîrsan, Aurel P. Bănuț, Ionel Crișan, Ștefan Mărcuși, care aveau datoria ca în vacanțe să organizeze turnee în orașele și satele ardelene și bănățene.⁴²

Prin aceste reprezentații ca și prin mulțimea pieselor scrise de Vulcan și alți dramaturgi români, publicul român din Transilvania a fost pregătit pentru a prinde gustul teatrului, fapt care se datorește în mare măsură activității desfășurate de „Societatea de fond pentru teatru român”.

Una din cele mai mari probleme ale vieții teatrale românești din Ungaria a constituit-o lipsa unui repertoriu satisfăcător. Tocmai de aceea, Iosif Vulcan și contemporanii săi au acordat o mare atenție îmbogățirii repertoriului românesc, fără dezvoltarea și îmbogățirea căruia nu era posibilă nici întemeierea unui teatru român în Transilvania. Conștient de acest fapt, în studiul intitulat „Literatura noastră dramatică”, prezentat la adunarea generală a „Societății...” ținută la Reșița, la 3 octombrie 1875, Iosif Vulcan militează pentru crearea unui repertoriu dramatic național: „Voind noi a înființa un teatru național... trebuie să ne îngrijim și de partea lui spirituală. Oameni de geniu se ivesc a rare ori și pînă ce am aștepta nașterea lor, ar putea să treacă mulți ani în valurile eternității. Deci și pînă atunci încă trebuie să lucrăm, să producem ce ne permit puterile noastre intelectuale. Nu ne este permis să lăsăm nici un minut a zbura în neactivitate.”⁴³

Cu o altă ocazie, la adunarea „Societății...” din Lugoș, anul 1876, vorbind publicului prezent despre situația teatrului român din Transilvania, Iosif Vulcan accentuează faptul că „trebuie să ne formăm actori și un repertoriu.”⁴⁴

Lipsa pieselor românești îl determină pe Iosif Vulcan să scrie piese de teatru, ca și prin aceasta să contribuie la înfăptuirea operei începute.

Redactorul revistei „Familia” a muncit foarte multe, a scris multe piese de teatru, remarcîndu-se în epoca sa ca unul dintre cei mai înzestrați și harnici minuatori ai condeifului, bucurîndu-se de mare popularitate. Opere de mare valoare însă nu ne-a lăsat. Talentul și

forța sa creatoare sînt hărăzite în multe direcții. Redactor al „Familiei”, secretar și președinte al „Societății pentru fond de teatru român”, poet și scriitor de nuvele și romane, toate aceste preocupări nu i-au permis lui Vulcan să se dedice întru totul artei dramatice. Nu au fost prielnice nici condițiile în care și-a desfășurat activitatea. În Transilvania, dramaturgia nu avea o tradiție care să-i fi înlesnit munca creatoare în acest domeniu. A trebuit să se completeze mari goluri, accentul s-a pus pe cantitate și nu pe calitate. Important a fost să fie piese românești, să fie inspirate din trecutul glorios al neamului și să fie cit de simple ca să poată fi înțelese atît de către public, puțin obișnuit încă cu acest gen literar, cit și de artiști, care în majoritate erau diletanți. „Copilăria” teatrului românesc din Transilvania a fost de lungă durată și Iosif Vulcan a trebuit să întîmpine mari greutăți. El a făcut numai primii pași, a netezit drumul urmașilor săi, a fost un deschizător de drumuri, un precursor al dramaturgiei române în Transilvania.

Iosif Vulcan militează pentru piese inspirate din trecutul glorios, viața și obiceiurile poporului român și care să exprime dragostea pentru patrie. Fiind vorba despre conținutul pieselor ce trebuie reprezentate femeilor, Iosif Vulcan este de părerea „să le reîmprospătăm în memorie pe celebra mamă a lui Ștefan cel Mare, care încuia porțile cetății înaintea fiului său reîntors bătut”.⁴⁵ Pentru a putea însă crea opere dramatice inspirate din creațiile populare trebuie „să culegem și să publicăm tot ce privește istoria, viața, poezia, datinele, mitologia, portul și muzica noastră! Adunate toate aceste materiale, adică avînd întreg fond spiritual, autorii noștri dramatici vor putea să lucreze mai ușor, și astfel cu timpul vom putea avea un repertoriu”.⁴⁶

Pieseile lui Vulcan se jucau ocazional, la serbări de sfîrșit de an școlar, la adunările generale ale „Societății...” A scris comedii și drame. Majoritatea acestora au fost publicate în „Familia”, „unde erau citite de toată suflarea românească ardeleană și bănățeană; iar la reprezentarea lor pe scenă publicul mergea să le vadă pentru că erau singurele comedii ce se reprezentau pe scena românească transilvăneană”.⁴⁷

Dintre comediiile sale cele mai valoroase și mai populare au fost „Mireasa pentru mireasă” (1977), „Ruga de la Chisetău” (1899),

„Sărăcie lucie” (1894), „Mița cu clopot” (1898) și „Gărgăunii dragostei” (1899).

Ideea centrală a comediei „Mireasa pentru mireasă” este neputința de înfiripare a dragostei și căsniciei decît între persoane ce au caracter asemănător. În celelalte comedii, Vulcan satirizează unele defecte ale societății contemporane. În „Sărăcie lucie”, de exemplu, batjocorește minciuna și risipirea averii, în „Ruga de al Chisetău” tratează problema religiei. „Mița cu clopot” satirizează apucăturile politice, abuzurile electorale ce se fac cu ocazia alegerii unui învățător; „Gărgăunii dragostei” pune problema femeilor din „lumea mare”, militînd pentru emanciparea lor. Aceasta este cea mai populară comedie a lui Vulcan, ajungînd să fie reprezentată cu succes și pe scena Teatrului Național din București.

Iosif Vulcan a scris și două drame: „O sîmbătă norocoasă”, în 4 acte, și „Ștefan Vodă cel tînăr”, în versuri în 5 acte și trei tablouri. Aceasta din urmă apare în volum la Oradea, în 1893, după ce este jucată cu mare succes pe scena Teatrului Național din București, la 25 octombrie 1892. Succesul dramei face pe conducătorii teatrului să-i ofere autorului ardălean un premiu, drept recunoștință pentru creația lui artistică. Drama „Ștefan Vodă cel tînăr”, cea mai importantă piesă a lui I. Vulcan, e reprezentată și de către teatrul „Szigligeti” din Oradea, în 1903, sub titlul „István vajda”, în traducerea lui Papp János.

Reprezentarea dramei lui Vulcan pe scena teatrului „Szigligeti” din Oradea a avut un ecou răsunător în ziarele maghiare. Cu cîteva săptămîni înainte de reprezentație, cotidianul „Nagyváradai Napló” anunță acest eveniment ca un prilej favorabil pentru afirmarea necesității de apropiere dintre popoarele maghiar și român. Urmează apoi o mulțime de articole și știri despre repetițiile dramei și pregătirile pentru premieră. Rubrica teatrală a revistei „Nagyváradai Napló”, sub titlul „Vulcan József színműve” (Piesa lui Iosif Vulcan), anunță publicul că în curînd va fi reprezentată piesa unui scriitor român, I. Vulcan, care acum a fost tradusă în limba maghiară. Anunțînd acest eveniment, articolul subliniază faptul că față de piesa lui Vulcan se manifestă un deosebit interes atît în rîndul publicului român, cît și în al publicului maghiar, deoarece aceasta este prima piesă română care

este jucată în limba maghiară.⁴⁸ Ady Endre, în articolul „Egy premier” (O premieră) publicat în numărul din 4 martie 1903 în „Nagyváradi Napló”, consideră evenimentul drept o „premieră a prieteniei româno-maghiare”, accentuînd rolul pozitiv pe care l-a avut Iosif Vulcan în întărirea legăturilor dintre cele două popoare.

Recunoscînd rolul extrem de important pe care teatrul îl are în ridicarea culturală a unui popor, Iosif Vulcan a stat timp de 4 decenii în fruntea mișcării teatrale din Ungaria. Ideea pentru care a luptat o viață întreagă, înființarea unui teatru românesc cu o trupă stabilă, nu s-a împlinit. Totuși, contribuția lui Iosif Vulcan la dezvoltarea vieții teatrale a românilor de pe aceste meleaguri este de o mare însemnătate pentru ceea ce s-a realizat mai târziu în acest domeniu.

Prin activitatea sa bogată pe care a desfășurat-o, Iosif Vulcan este un întemeietor de cultură, justificînd întru totul caracterizarea pe care i-a făcut-o Octavian Goga: „E poate cea mai reprezentativă figură culturală din jumătatea a doua a veacului trecut la noi.”

Note

1. N. A. Bogdan, Istoria teatrului românesc, Familia, 1889, nr. 1, p. 3-4.
2. Vasile Vartolomei, Mărturii culturale bihorene, Cluj, 1944, p. 405.
3. Ibid.
4. Ibid.
5. Ibid., p. 460.
6. Ibid., p. 407.
7. Ibid., p. 408.
8. Din istoria Transilvaniei II, Editura Academiei, 1961. p. 447.
9. Ibid.
10. Ibid.
11. Vartolomei, op. cit., p. 409.
12. Vulcan, Suveniri de călătorie, Familia, 1868, nr. 4, p. 485.
13. Ibid.
14. Ibid., p. 486.
15. Familia, 1868, nr. 30, p. 355.

16. Ibid. 1868, nr. 31, p. 368.
17. Familia, 1868, nr. 39, p. 458.
18. Familia, 1868, nr. 36. p. 427.
19. Familia, 1869, nr. 29. p. 337-37 și nr. 30. p. 348-351.
20. Vulcan, Să fondăm teatru național, Familia 1869. nr. 29. p. 337-338.
21. Vulcan, Să fondăm teatru național, Familia, 1869. nr. 30. p. 348.
22. Familia, 1871, nr. 13. p. 153-154.
23. Vulcan, Să fondăm teatru național, Familia, 1869, nr. 30. p. 350.
24. Ion Lapedatu, Reuniunile literare și chestiunea teatrală, Familia, 1869, nr. 35. p. 409.
25. Familia, 1869, nr. 38. p. 445-446.
26. Familia, 1869, nr. 40. p. 469.
27. M. Străjan, Chestiunea teatrală la noi..., Familia, 1869, nr. 45. p. 529.
28. Familia, 1870, nr. 3. p. 25-28.
29. Ibid., 1870, nr. 7. p. 73.
30. Vartolomei, op.cit., p. 412.
31. Ibid.
32. Familia, 1870, nr. 13. p. 145.
33. Vartolomei, op. cit., p. 412.
34. Vulcan, De ce voim s-avem un teatru național, Familia, 1870, nr. 40. p. 469-470.
35. Ibid, p. 472-474.
36. Familia, 1871, nr. 20. p. 228.
37. Iosif Vulcan, Societatea pentru fond de teatru român, Familia, 1895, nr. 2. p. 21.
38. Ibid.
39. Vartolomei, op.cit., p. 413.
40. Ibid.
41. Familia, 1903, nr. 33. p. 392.
42. Vartolomei, op.cit., p. 413.
43. Familia, 1875, nr. 39. p. 453.
44. Familia, 1876, nr. 42. p. 493.

45. Vulcan, De ce voim s-avem un teatru național, Familia, 1870, nr. 40. p. 476.
46. Vulcan, Pregătiri la înființarea unui teatru național, Familia, 1876, p. 416.
47. Vartolomei, op. cit., p. 416.
48. Nagyvárad Napló, 22 ianuarie 1903, p. 5.

ȘTEFAN OROIAN

Kohán György

Kohán György s-a născut la Gyulavári, la 20 februarie 1910, ca fiu al unei familii de origine română. Frații lui și azi trăiesc la Giula și sint amîndoi mici meseriași.

Kohán a studiat Școala de arte plastice din Budapesta, însă stilul academist al acestei școli nu i-a convenit, de aceea a și părăsit-o.

A stat cîțiva ani la Paris, a făcut o călătorie și în Italia. La vîrsta de 20 de ani, în 1930, i s-a orga-

nizat prima expoziție individuală, care a fost urmată apoi, de-a lungul anilor, de alte expoziții, printre care și cea din Galeria Tamás din 1939, unde a fost recunoscut de critică. În 1943 și-a expus lucrările la „Műbarát”, iar în 1946, s-a prezentat la Hódmezővásárhely. Oamenii de aici i-au apreciat mult lucrările. Prima lui expoziție în orașul Giula s-a organizat abia în 1948, aceasta fiind aici și ultima în viața pictorului.

În anul 1956 a avut loc o frumoasă expoziție – după unele aprecieri – la Sindicatul artiștilor plastici, iar în 1959, la Galeria de artă din Budapesta au putut fi văzute minunatele lui tablouri. Trăind la Hódmezővásárhely, orașul i-a organizat încă o expoziție în 1965. Tot în acest an și la Galeria națională s-a organizat o expoziție retrospectivă din opera maestrului.

La expoziția de toamnă de la Vásárhely, în 1959, i s-a decernat placheta „Tornyay”, iar în 1960 și în 1964 i s-a acordat Premiul „Munkácsy”. Pe la sfîrșitul vieții sale în anul 1966 i s-a conferit și Premiul „Kossuth”. A murit la Giula, la 16 decembrie 1966, fiind înmormîntat în cimitirul român din orașul mare românesc.

Conform testamentului artistului, picturile lui Kohán au trecut în patrimoniul orașului Giula, care s-a îmbogățit cu 691 de picturi și 2215 lucrări grafice. Prin acest gest de dăruire scopul pictorului fusese ca opera sa de viață să rămînă unitară, compactă. Astfel vroia să asigure ca opera sa să nu piară în anonimat, în uitare. Dar acest

gest mărinimos mai dovedea și dragostea lui Kohán față de aceste meleaguri de unde își trăgea seva, de care îl țineau legate rădăcinile.

Pe străzile orașului parcă și azi se mai aude ecoul pașilor lui gâci, iar privirea-i ascuțită pare că o simțim în spate. Trăia singur. Știam, și nu prea știam, multe despre dînsul. Ar fi trebuit să resimtă – cei care trăiau lîngă el – puternica energie care iradia din personalitatea lui. Și din cei mai mulți care se întîlneau cu dînsul zilnic ar fi trebuit să observe măcar unii talentul lui și să ne atragă atenția asupra acestuia. Cînd era încă în viață, trăia într-un mediu strîns, azi cînd nu mai e – aproape tot orașul îl cunoaște din legende. Se zvonesc multe povești adevărate dar și legende despre acest artist cunoscut și necunoscut. E adevărat că asemenea legende se nasc numai despre oamenii mari, într-adevăr însemnați. . .

Artistul acestor meleaguri, abia în anul viitor ar împlini 75 de ani. Expozițiile de pînă acum ne conving despre multilateralitatea maestrului. Kohán avusese dorul de a fi concomitent analitic și sintetic, a creat suprafețe netede, fine, tot dînsul a fost acela care a știut să fie energic, dur și rustic, să picteze greutatea, purtînd în suflet tragismul plaiurilor noastre. A pictat peisaje prin care soarele e prezent și străbate prin frunzișul copacilor. Într-un mod specific, într-un spațiu particular parcă ar da un grai viu încordării fizice și musculare a omului de pe aceste locuri. În timp ce pictează nu uită niciodată că mișcarea energetică trebuie reflectată într-un tot colorit, energic, plin de viață (Secerișul, Carul cu bivoli).

Țăranii de pe pînzele lui Kohán sînt vii, auzim cum respiră, puterile lor sînt pipăibile. Zugrăviți cu fidelitate îi simțim aproape de sufletul nostru.

Kohán n-a reușit, nici n-a vrut să înființeze tablouri de viață, ci concentrîndu-se la maximum i-a fost suficientă surprinderea unei mișcări, a unei singure atitudini, pentru a alcătui un tablou.

Naturile statice și interioarele create de maestrul Kohán constituie rezultatul unei descompuneri înțelepte a culorilor, folosite în mod analitic, ca un rezultat parcă al jocului cu culorile. Și aici sesizăm acumularea și dozarea de energie, pe care și-o economisește ca alergătorii de cursă lungă la început de drum.

Prin această acumulare de forță și talent și-a creat marile tablouri,

care din păcate n-au rămas decît „tablouri”, oglindind gînduri „nerumegate”. Păcat, dealtfel, că nu și-a putut realiza înaltele visuri, căci astfel noi am rămas mai săraci, prin lipsa a încă cîtorva prețioase lucrări murale.

În arta lui Kohán pulsează viața, ritmul culorilor bate ca inima omului creator. Firea lui sensibilă e un seismograf care prin semnele sale vorbește despre viața cea mai restrînsă a oamenilor de aici. Tragismul propriei sale vieți l-a preocupat în mod intens, dar fără să piardă din vedere ce se întîmplă în jurul său. Și în ultimele sale pînze se distanțează de energiile interioare, mistuind cu forță cosmică, cînd pămîntul în albastru, ocru și maro este alternat de suprafețele albe, înfățișînd așezarea omenească, prin pereții de un alb orbitor, proiectați pe un orizont de intensitate cosmică în albastru adînc, sobru și impresionant.

Kohán reduce și abstracționează la extremitate pentru a ne convinge, pentru a ne impresiona și a ne atrage atenția asupra marilor și gravelor esențe tragice de care e nepăstuită umanitatea. Temperamentul, ritmul de gîndire, lumea spirituală complexă și cavalcada multilaterală a sentimentelor sale se restrînge cel mai grăitor în lucrările grafice, din care se poate desluși însă totuși și tragismul soartei artistului. În creațiile sale înfruntă piesajul și natura, se contopește totodată cu aceasta, realizînd o imagine, o confruntare a luptei și a tendinței de contopire în toate fazele.

Muzeul Kohán a fost amenajat în fosta clădire a Centrului cultural „Erkel Ferenc”, iar de la înființare doar o singură dată au fost schimbate tablourile și graficile. Clădirea, care nu s-a construit anume pentru muzeu azi e o sală de expoziție, cu o luminare naturală insuficientă. Spațiul e mic și întrerupt. Totuși ne bucurăm că tablourile maestrului au un lăcaș, unde poate fi văzută măcar o mică secvență din opera lui.

Decedat la o vîrstă relativ tînră, marele pictor oropsit în viață, ne-a permis cu mărinimie – posterității, nouă urmașilor să-l descoperim, să-i dezvăluim chiar și cele mai tainice laturi sufletești, păstrate cu cea mai mare grijă în timpul vieții sale. Ne-a lăsat să spunem, acum, lucruri frumoase despre dînsul, avînd încredere în conștiința noastră.

Activitatea maestrului în ansamblu pare unitară, constituind multe elemente – așa cum este – un tot finit. Azi, cînd privim uriașa lui moștenire putem medita mult asupra faptului, cîte ar mai fi putut să creeze... Păcat, că nici astăzi, cînd au trecut deja 18 ani de la moartea maestrului, opera lui nu a fost prelucrată așa cum ar fi meritat...

Fotografii inedite înfățișându-l pe Kobán György (pag. 4)
Reproducțiile din acest număr sînt creațiile lui Kobán György
Galeria „Kobán”, din orașul Giula (pag. 24)
„Mănunchiaș” (pag. 24)
„Mort” (pag. 6)
„Car cu boi” (pag. 6)
„Beethoven” (pag. 42)
„Sfeșnic și ceainic” (pag. 62)
„Țărancă” (pag. 78)
„Grafică” (pag. 82)
„După furtună” (pag. 83)
„Prezentarea fructelor” (pag. 41)

